

279996

TRANSILVANIA

ORGANUL

ASOCIAȚIUNII PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI CULTURA POPORULUI ROMÂN.

DIRECTOR: Dr. C. DIACONOVICH.

Anul al XXXIII-lea

1902.

Editura Asociațiunii.

SIBIIU, 1902.

TIPARIUL TIPOGRAFIEI ARCHIDIECESANE.

Sumarul Transilvaniei.

	Pag.		Pag.
I. Istorie.			
Asociațiunea pentru cultura popo- rului român din Maramurăș, de Tit Bud	159	Instrumentele de scriere și de cultură la Grecii și la Romanii vechi, de Dr. At. Marienescu	113
Învățătorii dela școala normală și institutul militar din Năsăud, de Virgil Șotropa	104	Ionel, Educațiunea unui bun copil, de V. Gr. Borgovan, dare de seamă de Grig. Pletosu	166
Istoria școalelor Năsăudene, de Virgil Șotropa	60	Pământul din punct de vedere higi- enic, disertațiune de S. Stoica	156
Instruct. pentru centurioni (căpitani)	242	Psichologia voinții. — Teoria Deter- minismului etc., de Dr. Iosif Blaga	49
La chestiunea statisticeii Românilor din Transilvania în 1762, de Dr. Ilarion Pușcariu	130	Repertoriu bibliografic al producțiunii literare române din țeară pe an. 1901	134
O carte de privilegii pentru preoții dela biserica sf. Nicolae din Scheii Brașovului, de A. Lăpădatu	133	Telegrafia fără sîrme, de G. Todică	184
Radul cel frumos (Iunie 1462 — Ia- nuarie 1474), de Alexandru Lăpădatu	13	Teologia pastorală, de Dr. Isidor Marcu, dare de seamă de (nt).	172
Recensementul poporațiunii din re- gatul Ungariei la finea an. 1900 de (nt).	101	Vechile episcopii romănesci a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Belgradului, de Dr. Augustin Bunea	t 97
Statistica Românilor din Transilvania în anul 1762, de Dr. Il. Pușcariu	40	Unificarea „ortogr.” și limbii literare Cu această chestiune s’au ocupat: — I. „Epoca” din Bucuresci la 7/20 Martie a. c.	189 193
Statistica Românilor din Transilvania în anul 1762, de Dr. August. Bunea	96	— II. Același țiar la 31 Martie.	194
		— III. Revista „Sămănătorul” din Bu- curesci.	196
		— IV. „Gazeta Transilvaniei” din 24 Aprilie a. c.	198
		— V. „Conservatorul” din Bucuresci.	201
		— VI. „Gazeta Transilvaniei” Nr. 85 din 27 Aprilie a. c.	204
		— VII. „Drapelul” din Lugos în Nr. 74 și 75 din a. c.	205
		— VIII. „Tribuna” din Sibiiu Nr. 125.	213
		— IX. „Gaz. Trans.” Nr. 181—185 a. c.	216
		— X. „Gaz. Trans.” Nr. 166—169 a. c.	226
		— XI. „Tribuna” în Nr. 158 a. c.	236
		— XII. Tot acolo în Nr. 207 a. c.	238
		— XIII. „Rev. Ilustrată” din Bistrița în Nr. 12, a. c.	239
II. Literatură și știință.			
Ajutorul prim în casuri de nenorociri și boale repentine, de Dr. Iulian Chitul, recensiune de Sim. Stoica	173	III. Bibliografie.	
Dela Academia Română (sesiunea ge- nerală din a. c.)	118	Analise psihologice, de Dr. Ios. Blaga	177
Despre cărțile funduare și intabulări, de Dr. Valeriu Moldovan, recen- siune de Iosif Sterca Șuluțu	45	Anuarul V al Societății pentru crea- rea unui fond de teatru român pe 1901—1902	177
Din pragul comunității româno-slave, de Iosif Popovicu	1	Cantată, de Andreiu Bărseanu	148
Enciclopedia Română, anunțul apari- țiunii vol. III. fasc. XXV, de Dr. C. Diaconovich	48	Catechism, de Dr. P. Barbu	148
— vol. III. fasc. XXVIII	244	Curenții și razele electrice, de A. Ciortea	148
Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovicu, de Dr. Aug. Bunea, dare de seamă de (nt).	163		
Expoziția industrială din Sibiiu, de S.	183		

	Pag.		Pag.
Curs practic de economie, de Ioan Georgescu	148	Iisus Christos cu cuvintele sf. scrip-turi, de Dr. Petru Barbu	177
Curs sistematic de gramatica limbii române, de N. Pilța	177	Nume de familie la Românii din Un-garia, de Alexiu Viciu	177
Drepturile și datoriile învățătorilor (învătătoarelor) români, de Dr. Mihaiu Szabó	147	Teoria asigurărilor asupra vieții de I. Lăpădatu	177
Elemente de muzica vocală pentru școala populară, de N. Stoicoviciu	177	IV. Din sinul Asociațiunii.	
Geografia comitatului Brașov, de Ioan Dariu	148	Adunarea generală din Oravița	177
Geografia pentru cl. I. gimnasială și reală, de Dr. Ambrosiu Chețianu	177	Discurs de deschidere, rostit de presi-dentul Asociațiunii Dl Alexandru Mocsonyi la adunarea generală din Oravița	149
Geografia pentru cl. II gimn. și reală, de Dr. Ambrosiu Chețianu	177	Dr. George Vuia, disertațiune ținută în adunarea generală din Oravița, de Vasilie Goldiș	151
Istoria naturală și museul dela școa-lele din Blaj, de Dr. Ambrosiu Chețianu	177	Secțiunile științifice-literare, extras din raportul prim-secret. Asociaț.	180

TRANSILVANIA

ORGANUL

ASOCIAȚIUNII PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI CULTURA
POPORULUI ROMÂN.

Nr. I.

Sibiu, 28 Februarie 1902.

Anul XXXIII.

DIN PRAGUL COMUNITĂȚII ROMÂNNO-SLAVE

de Iosif Popovici.

I.

Sunt mai multe motive, cari mă îndrumă să scriu aceste șire. La tot casul însă mă feresc de puterile șovinismului, fie măcar latinist, cum s'a adevărit la dl Dr. Magdu în broșurica sa asupra „Originii cuvântului *valach*“. Publicațiunile filologice în România mare, dacă se fac, sunt mai mult — afară de puținele excepțiuni — numai nise apariții ale ambițiunei diletante doritoare de laurii autorului aplaudat. Puținii filologi români dacă le și privesc cu un suris nerăutăcios, totuși sunt siliți, în calitatea lor de păzitori ai adevărurilor istorice, să protesteze contra unor mistificațiuni de felul celor pomenite mai sus. Gloria străbună e mai mult pângărită decât cinstită de atacurile autoromaniei lor. A trece în revistă numele ambițioșilor din vremea din urmă n'are mult preț pentru evoluția socială și culturală a poporului român.

Dispozițiile vieții politice române n'au dreptul să conducă pe preținșii deslegători ai chestiunilor istorice și filologice. E o amintire de o valoare nespus de mare pentru mine faptul când dl Hașdeu a ținut cele două conferențe de astă primăvară asupra relațiunilor noastre cu vecinii. Aceste relațiuni, cari s'au petrecut în viața noastră istorică într'o măsură mai mare decât ađi, nu se pot acoperi de dragostea sau de ura cercetătorului. Și chiar tocmai faptul acesta mă face să arunc o mică privire asupra vieții noastre din trecut și să scormolesc din cenușa inconștientului nise schintei, cari arată umbrele Românilor de demult pe locurile, unde lacrămile noastre scaldă duișia amintirii lor. Să ne cunoașcem nu-i de ajuns să ne scim numai istoria, ci trebuie să aprofundăm și viața pe care am trăit-o cu vecinii nostri. Disprețul față de vorbele din vecini n'are nici o basă logică. Să împrumutăm dela francezi ce nu-i de lipsă, e și mai puțin corect.

Dar să 'nvirtim caleidoscopul trecutului și să vedem adevărul în lumina lui curată! Toată ținta lucrării mele e a arăta, că vorbele cele multe pe care le am împrumutat dela Slavi, le avem din un contact zilnic cu ei.

Regret că nu pot publica de rîndul acesta mai mult decât un mic fragment din lucrarea mea, care se află în desvoltare. Acest mic adevăr îl dau la lumină cu dorul de a întuneca ambiția acelor, cari în nesciința lor trag dungă peste cele mai importante manifestațiuni ale vieții româno-slave, trăită în nisce impregiurări patriarhale-idilice.

Pășesc dară de astădată pragul amestecului limbei române cu cea slavă, sigur cu intenția de a arăta mai târziu, că multe din părțile susținute de Cihac sunt nebasate. În schimbul lor însă voi da cu vremea altele cari au isvorit dintr'o evoluțiune naturală. Spre ilustrarea amestecului limbilor îmi iau de ajutor istoria limbei și din când în când voi arunca o privire și asupra istoriei politice a Românilor și a Slavilor. Din zarea îndepărtată se observă pietrele, semnele granițelor, cari însemnează în istoria limbei române diferitele epoci ale evoluției sale. Fiecare piatră poartă o lege fonologică română, care ilustrează în deajuns epoca în care s'a fixat. Dacă nu putem sci, când s'au început cu siguranță limbile romanice și în special cea română, putem spune că limba română dela contactul ei cu Slavii, aproximativ 600 d. Christos, a îmbrăcat o altă față în desvoltarea ei. Epoca aceasta formează piatra a doua pe câmpul de evoluție a limbei române. Ne aflăm pe acest câmp luminați și încălziți de doi sori, primul e istoria politică, care după cunoștințele noastre de aji ne spune că raporturile reciproce ale acestor două popoare au fost foarte vii. Al doilea e istoria limbei, care cu ajutorul unei proceduri psihologice și genetice analizează diferitele stări de limbă. Eu privesc numai cuvintele împrumutate, și de rîndul acesta numai pe cele mai vechi. Va să zică, cum am pomenit și mai sus, lucrarea aceasta e mai mult o sondare prealabilă a cercetărilor următoare. Lipsa de cercetări anterioare nu mă reține de loc de a întreprinde această lucrare de paleontologie lingvistică română.

Că Românii au trăit împreună cu Slavii în vremea istorică, ne o arată istoria țărilor și bisericeii române. Prima pășire pe scena istoriei popoarelor au făcut-o Românii în legătură cu Slavii. Pe aceea vreme nu esista naționalismul și cu atât mai puțin o conștiință națională.

Atunci era o singură legătură ce ținea popoarele la un loc, ea era legea. A venit apoi vremea când pericolul din afară — pe vremea Turcilor — a unit confesiunile și creștin lângă creștin, umăr la umăr, purta lupta cu ajutorul lui Dzeu în contra necredincioșilor. Acele vremi fericite cu crescerea antagonismului național și a urei politice au dispărut de mult.

Pentru noi faptul cum s'a desvoltat biserica română, e foarte interesant. Aji nu există nici o indoială că Românii pe vremea amestecului limbei lor cu a Slavilor erau deja creștini. Creștinismul la Români e justificat eo ipso de acasă. El a prins putere din nou când Slavii au intrat în Balcan și au cutropit Românii din părțile nordice ale Balcanului, cari împinși de puterea lor au trecut Dunărea la frații lor. Terminologia creștină ne arată că lucrurile principale sunt numite cu vorbe românesci, fapt care în sine justifică prioritatea creștinismului la Români. Dela Slavi a împrumutat bi-

serica română relativ foarte puțin. Cum a intrat limba slavă (bulgară veche) în biserica română e o enigină până astăzi nedeslegată. Că oare a fost încetățenită în biserica română prin o putere atare, ori-că a fost ajutată simplu de modă, nu se poate susține. E însă probabil că moda trebuie să'și fi jucat și cu aceasta afacere rolul său cunoscut.

La tot cazul însă, că n'a fost primită cu o dragoste deosebită în biserica veche română, ne o demonstrează durata scurtă a domniei limbii slave, care la urma urmei a fost scoasă atât din biserică cât și din viața de stat română cu o trudă nu prea mare. Influența bisericească a rămas mai mult în biserică, de unde urmează că avem atâtea traduceri slave și fără înțeles, cari în țeara românească se mai păstrează ca niște bogății din vremile apuse. În Ardeal uniții au curățit limba foarte mult. În Bănat activitatea lui Diaconovici Loga a produs roduri uimitoare. Așa că nici nu e mirare că ne am scăpat cu ajutorul lui Dănuș de *slava altor*. Formele slave din biserică, deși s'au păstrat, istorice n'au nici o valoare, dacă judecăm faptele din punctul de vedere al spiritului adevărat al unei limbi. Și dacă ne gândim că n'au fost rostite nici odată de popor, trebuie să le privim de niște curioșități. Poporul e condus în vorbirea lui totdeauna de un simț și de o plăcere estetică națională. El întreprinde numai rareori învieri și și atunci le prefăce fără să se gândească mult; de aici se explică procedura extremă și radicală în viața poporului.

Eu sunt inclinat a crede că masa cea mare a cuvintelor slave a pătruns în română nu cu ajutorul domniei bisericești și nici chiar din viața de stat străină, ci mai mult din contactul zilnic foarte viu al Slavilor cu Românii. Slavii cu Românii au fost în multe locuri tovarăși de pășune, fapt demonstrat de toponimii. Afară de aceasta putem aminti aici și axioma isvorită din viața patriarchală a popoarelor, că Românii au locuit dealurile și codrii, iar Slavii în vecinătatea lor erau stăpânii livezilor și mlaștinelor, cum ne arată istoria. Fie-care era 'n apele lui privia cu un anumit dispreț invasiunile stricătoare, dar nu nimicitoare ale lumii din afară. Între Români și Slavi a existat un împrumut foarte bogat. Lucru dovedit pe de o parte prin marele număr al cuvintelor slave în română, pe de altă parte însă prin călătoriile Românilor pe teritoriul slav.

Slavii învățau Românii cum se lucră pământul mai ușor și mai bine, iar Românii la rândul lor arătau Slavilor cum se cresc vitele mai bine și mai frumos. Cu alte cuvinte fie-care era măestrul celuilalt. Lucru ce se înțelege ușor din trebuințele zilnice. Nu se poate însă susține că unul din ei, deși învățat de celalalt, n'ar fi cunoscut aceste lucruri. El le a cunoscut la tot cazul, dar le-a valorat conform trebuințelor lui proprii. Cuvintele împrumutate cu noțiunile lor iau în foarte multe cazuri numai niște poziții paralele pe lângă cuvintele autochtone. În ori-ce caz prețul lor se face pe baza principiului circulațiunii cuvintelor într'o limbă. La urmă trebuie să nu uităm și puterile schimbătoare ale vieții poporului, și efectele lor să fie judecate cum se cade.

Spre ilustrarea punctului meu de vedere dau următoarele exemple :

slav. <i>plug</i>	rum. dialectal aratru
„ <i>ogorî</i>	„ <i>ară</i>
„ <i>ogoritură</i>	„ <i>arătură</i> .

Apoi pe lângă *grâu* să amintesc slavele *snop* din *snopz*, *jireadă* și *stog* (Schober) din slav. *žrěda* și *stogz*, dar cu toate acestea numai *arie*, lat. *area*, ne probează la evidență că Românii au știut să triere grâul sau să-l imblătească. Existența cuvintelor paralele din domeniul agriculturii ne arată că Românii au făcut aceste lucruri, dar în parte au mai completat lucrul lor, care arată o stare economică mai desvoltată. Grâul se poate imblăti și fără să fie legat în *snopi*, posibil să fi existat o vorbă românească și pentru *snop*, care sau că a dispărut, sau că mai există încă și ați în viața poporului. Numai că lucrul acesta în lipsa atestelor nu se poate documenta. Durere, limba românească nu e studiată încă nici din punct de vedere istoric și și mai puțin din punct de vedere geografic. În vremea din urmă a publicat O. Densușianu prima fasciculă din „Histoire de la langue roumaine“, o carte de care rar se întâmplă să apară la noi¹⁾. Cât privește dialectele, cercetările dlui G. Weigand sunt foarte neindestulitoare. Statistica unor anumite cuvinte, făcută din loc în loc, se bate în cap cu frumosul adevăr, că în limbă: *παντα ρει*. Și apoi în urmă păreriile Dsale subiective tot autoritative rămân pentru noi în lipsa unei baze reale și probări exacte.

Vorba e că-n cazul nostru de mai sus, vecin imprumută pe lângă o anumită încăpăținare dela vecin. În trecut pot aminti că și Slavii au imprumutat diferite noțiuni din viața de păstorit, fapt care a fost amintit cu altă ocazie și de Kalužniacki și Miklosich²⁾. Lucrul însă n'a fost făcut cum ar fi trebuit.

Noțiunile de viața de stat, isvorite din trebuințele de stat imprumutate dela Slavi, sunt prea puțin luminate. E însă posibil că constituția străină pentru Români a fost un împrumut isvorit din trebuințele sociale dirijate de moda de pe atunci. Gloria romană a fost devenit deja de mult un fapt istoric și Românii în prezența lipsei au fost nevoiți să împrumute formele de stat cu denumirile lor dela Slavi. Las însă aceste puncte să le studieze un specialist din cauză că nu cad în cadrul scrutărilor mele. Dacă le-am amintit am făcut-o mai mult să relevez importanța lor, fiind convins, că ele de s'ar studia, multe lucruri interesante, ați enigme, s'ar pute deslega.

Atât viața română cât și cea slavă formează un cerc mare. Aceste două cercuri s'au tăiat și au format un câmp de interferență, unde trebuințele vieții comune și ale contactului au dat viață amestecului limbilor, care se vede în ziua de ați în cuvintele împrumutate. Ambele popoare, fiecare

¹⁾ Săptămânile trecute a apărut fascicula a doua.

²⁾ Compară: Miklosich Wanderungen der Rumunen. În urmă a publicat prof. A. Bruckner din Berlin o carte în poloneză „Civilizația și limba cf. Iagie“. Archiv für slav. Philologie, XXXIII 535, unde atinge din nou această chestiune.

pentru sine, formează o comunitate mare și fac ca trebuințele lor de toate zilele să roteze în mod regulat în jurul a două focare, în jurul *averii* (proprietății) și în jurul *femeii*. Lipsânda arheologie română și etnopsichologia ar pute să ne lumineze multe din căile întunecate din trecut. E foarte interesant, dar se și esplică dintr'o comunicație puternică, de ce Românii din deosebite provincii își numesc *averea* în mod deosebit. În Bănat se spune *avere* lat. habere, de aici *avușii*; pentru sărăcie se dice *neavere*. În Ardeal și în alte provincii e mai des: *bogătate*, *blagă*, e evident că circulațiunea afară de forța internă e influințată și de cea esternă. Românul istoric și-a lăsat *averea* cum Dumnezeu a lăsat, să aibă fie-care *partea* sa. De când a ajuns în contact cu Slavul a început și el să vorbească de *oćina* și de *baština*, pe cari trebuia să le testeze după *urik*. Avem ați și un sat în Țara Hațegului numit *Urikani* făcut după analogia lui *Zăicani*.

Femeia, ângerul păzitor al vetrii, a fost căutată cu făclia *dragostii* și, după ce a primit lecția condițiunii de a trăi împreună în *iubire*, a fost numită *nevastă*. Spre alegerea ei de multe ori a fost trimis și câte un *stăroste*. Dacă cele trei cuvinte de mai sus sunt cunoscute aproape în toate provinciile române, avem totuși de a insinua un protest pentru *stăroste*, care în Banat nu e cunoscut de loc. În Bănat *stărostele* se numesc *peșitor*, care umblă și caută fata și *cununia* urmează dacă *mirele* o *vrea*, vorbă care în Macedonia însemnează *a iubi*. Candidatul de-nsurătoare n-a uitat nici odată trebuințele primordiale ale plăcerii lui estetice, fiindcă *mîndra* lui i-a fost totdeauna *dragă* și *scumpă*. Poftim, ori ce nuanțare a sentimentului dragostii, scâldat cu atâtea flori, țaranul român o poate exprima numai prin vorbe slave. Și cu toate acestea nu am nici prin minte să renoesc părerea lui Engel asupra cuvintelor slave în limba română. Amintesc mai departe că Românul în *dragostea* lui nu trece marginile moralului, căci el scie bine ce e *cinstea* și nu *ie cinstea* nimăru, fiindcă acest fapt nu e *omeniă* (= onoare: honorem).

Elementul autochton a fost dară, cum vedem, îmbogățit, dar în esență neschimbat. Cuvintele au fost împrumutate accidental și folosite după trebuință. *Svarogul* și *Vircolacul* din Balcan au trecut Dunărea și au pătruns în Carpați. Sfințul Ilie a început a fulgera în locul lui Joe tunătorul și *Perun* al Albanezilor, frate cu *Perkunas* al Litvanilor, și-a băgat săgeata în teacă.

Datina cu obiceiul au conlucrat mână în mână, și puterea lor a străbătut din loc în loc. După părerea mea și furtul fetelor e în legătură cu datina slavă de a fura fetele mari. Aceasta datină, să-și aibă originea măcar dela Sabini, în felul cum s'a profesat, a fost o adevărată crimă din punct de vedere moral-social, așa că dieta dela Cluș în anul 1545 a decretat următoarea lege. Citatul meu e făcut după I. S. Floru¹⁾, „Fiindcă Valachii, profesând religiunea lui Christos, întrebuițează rușinoasa răpire, în loc

¹⁾ Comp. Lui Titu Maiorescu. Bucuresci 1900 pag. 602.

de căsătorie legiuită, pentru a înlătura boldul păcatului, s'a hotărit, ca de acum Valachii să se logodească după obiceiul bisericii romane cu o femeie sau fată pentru căsătorie sfântă, și să facă asemenea căsătorie și după obiceiul regatului să fie datori a jura cu soțiile. Cei ce vor face altfel se vor pedepsi cu moarte⁴. Floru crede că furtul e o rămășiță din viața de păstori a Românilor. Și după dînsul furtul e numai pețirea, căci nu-și poate închipui să nu fi existat o cununie. Eu cred că furtul a fost mai mult o necesitate, dacă-i vorba să las apă și la moara lui Floru, numai că e foarte probabil că s'a lățit la Români sub influința Slavilor. O mică observare ași crede că n'ar fi superfluă, dacă amintesc *juratul* lui Floru de mai sus cu soțiile. Nu știu din ce limbă a tradus Floru citatul de mai sus, dacă e din maghiară atunci: *esküdni* înseamnă în acest cas *a se cununa*.

II.

Priveliscea cea mai încântătoare de pe câmpul amestecului limbei române cu cea slavă ne o întinde cercetarea numirilor de locuri. Această cercetare formează cu drept cuvânt unul din cele mai însemnate mijloace pentru studiul paleontologie al limbei române. La noi până ađi s'a lucrat foarte puțin pe această cale și și acel puțin ne presintă o față de tot curioasă. E evident că o cercetare de felul acesta nu se poate face fără un sistem anumit și numai pe lângă o critică sănătoasă din ori-ce punct de vedere. Stimatul meu profesor Dr. W. Meyer-Lübke în ultimul său op a formulat principiile acestei scrutări cu o eleganță rară și cu o pricepere deosebită¹). Pentru Români însă în special numirile de locuri pot demonstra pe lângă trecutul poporului chiar și patria de odinioară și lățirea elementului românesc. Amicul meu, Drul Matteo Bartoli, a atins chestiunea aceasta în vremea din urmă cu drept cuvânt. Dînsul crede tocmai ca stimatul nostru măestru, că „l'énigme historique“ nu se poate deslega pe cale istorică, ba accentuează chiar: „che si doveva abbandonare l'indagine storica, assai sterile nel caso nostro, e intraprendere intanto indagini puramente linguistiche: solo una conoscenza più profonda della lingua rumena, de suoi dialetti, della toponomastica (per l'attuale territorio rumeno e per i territori vicini) potra darci una base sicura per tentare la soluzione difficile dell'énigme historique“²). Însemnătatea cea mare a toponimiei a fost însă de mulți înțeleasă rău și esplicată fals. Nu aflu mai potrivite cuvinte pentru caracterizarea acestui fapt, decât vorbele dlui Dr. W. Meyer-Lübke: „Auf keinem Gebiete der Sprachwissenschaft hat der Dilettantismus so wilde Blüten getrieben und die Forschung geschädigt, wie auf dem der Ortsnamenkunde“³). La noi, la Români, chiar puțințele încercări represintă mai

¹) Comp. Dr. W. Meyer-Lübke: Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft. Heidelberg 1901. pag. 186—206.

²) Comp. Dr. Matteo Bartoli: Pubblicazioni recenti di filologia rumena, Torino 1901. pagina 1.

³) cf. Dr. W. Meyer-Lübke op. cit. pag. 208.

multe direcțiuni, dintre cari unele sunt de primit fără ori-ce obiecțiune, altele sunt de combătut. În vremea din urmă, căci de altă vreme cam greu am puté vorbi excepționând pe polonul Kaluźniacki, care a studiat expansiunea română pe teritoriul rusec, toponimia a pornit în trei direcțiuni. O. Densușianu a făcut o încercare în „Urme vechi de limbă în toponimia românească“¹⁾ cât se poate de succasă și instructivă. Densul a pornit din punct de vedere românesc. D. Dan cu Dr. G. Weigand represintă a doua direcțiã, adecã direcțiã ungiureascã. În privința etimologisãrii acestor filologi mi-am expus principiile cu altã ocaziune²⁾, unde am dovedit cu argumente de naturã filologicã ușurința unor păreri atât de diletante. În fine amintesc și direcțiã a treia, pe cea slavã, reprezentatã prin D. Bãlan, care deși nu e filolog de profesiune, totuși a făcut în „Nebenamt“, cum spune Neamțul, o lucrare mai solidã, decãt cei din urmã doi autori. Observ în fine cã toatã filosofarea asupra toponimiei române a ținut dela 1896—1898, de atunci, pe cât știu, n'a mai apãrut nimic. Am amintit cele trei direcțiuni deosebite pentru a presenta un tablou mai complet al acestei chestiuni. Pe mine de rândul acesta mē intereseazã mai mult direcțiã a treia, adecã cea slavã. Imi permit deci a expune unele din pãrerile mele asupra numirilor de origine slavã. Numirile slave ne presintã Românii împreunã cu Slavii deja din cele mai vechi vremuri ale istoriei. Faptul acesta se poate demonstra la evidențã cu ajutorul limbei române. Odatã dovedit acest fapt avem dreptul sã dãm drumul puterii noastre de a desvêli din negura întunerecului o samã de adevãruri. Vedem odatã contactul cel viu al acestor popoare, vedem al doilea lãțirea lor geograficã și înțelegem al treilea forța finții lor de a exista și de a resista curentului cutropitor de desnaționalizare. Aceste trei adevãruri le vedem țesute în covorul istoriei acestor popoare în modul cel mai bizar. Scrutarea acestor fapte formeazã în sine un studiu pe cât de interesant pe atât de instructiv. Regret cã nu-mi permite cadrul acestei lucrãri a me extinde asupra acestei chestiuni importante. Amintesc însã pentru dovedirea adevãrurilor de mai sus numai nisce casuri singuratice. Și voind a fi practic conform lumii de ađi, imi permit a susține cã numele satului *Zolt* (magh. *Zold*) ne presintã din depãrtarea trecutului protoslav afinitatea sa cu tinera numire *Zlãtna* de ađi din Ardeal. *Zolt* e în Bãnat și *Zlãtna* în Ardeal. Atât primul cât și cea din urmã ne presintã o numire a unui loc unde sau a fost sau mai e ađi o aparențã a metalului de aur. *Zolt* e numirea protoslavã a aurului, care stã în legãturã cu goticul *gulth*³⁾ și care apoi a dat în germanã *Gold*. Cuvântul *Zolt* s'a desvoltat apoi pe teritoriul slav conform legilor schimbului sunetelor, în slava de sud avem *zlãto*, care s'a pãstrat fãrã deosebire în limbile slavice de sud, ruseasca are *zoloto* (cu l gutural). Chestiunea cea

¹⁾ cf. Studii de filologiã romãnã I. 1—16.

²⁾ Studiul va apãre în curând.

³⁾ În lipsa semnului caracteristic din limba goticã am fost silit a transcrie acest sunet prin *th*.

mai importantă e pentru noi, căci ne poate întreba ori cine, de ce *zolt* n'a trecut în *zlăto* în primul rind? Răspunsul e foarte simplu după a noastră părere. Fapt e că Românii au trebuit să fie în contact cu Slavii, căci altminteri n'ar putea avea nici *zolt*, dar nici *zlătna*. Acesta e primul răspuns, observ însă în mare, că contactul poate să fie direct, poate indirect în cazul nostru, ce nu ne interesează mai de aproape. Al doilea răspuns e că între *zolt* și *zlăto* există pe lângă spațiu o depărtare chiar și în timp, care e condiționată de firea și de evoluția limbei. Cuvântul *zolt* păstrat în gura Românilor în ființa sa de cuvânt protoslav, va să dică înainte de 600 după Christos, — observ că n'am atins chestiunea protoslaviei nici chiar aproximativ macar, — ne arată că Românii cu Slavii au viețuit la un loc încă chiar în era înainte de vremea lui Nestor Cronicarul cunoscut de toată lumea. Al doilea ne dă dreptul să concludem că în această viețuire Slavii au fost desnaționalizați de Români înainte de a trece cuvântul din *zolt* la *zlăto*, în care cas dacă n'am avea *z'ăto* ori *zlatar*, forma obicinuită cum s'a păstrat în Croația, am avea sigur o altă formă deosebită de *zolt*. Am făcut această concluziune isvorită din natura lucrului fără ori ce alt sprijin extern. Dacă am avea păstrată în documente vorba *zolt*, am fi chiar ușurați în combinațiunea diferitelor adevăruri. *Zlătna* e rostită de popor și *Zlagna*, analog cu Radna de pe Mureș rostită *Ragna*, dezvoltată mai departe în *Ramna* cf. *Glamna* din *Gladna*, un sat din Bănat. Schimbul între explosive și asimilarea cu nasala următoare e un fenomen existent chiar în proto-română ori istroromână. Ca probe amintesc următoarele casuri: lat. signum > semn, lignum > lemn, etc. În Bănat se aude din loc în loc și din gură în gură *pomni* în loc de *potni*.

Casul următor ne arată și mai plastic conviețuirea dintre popoarele amintite deja de atâtea ori în decursul studiului meu. E vorba de pasul *Vulcan*, care formează cheia munților între ținutul Jiului și țeara românească. Lângă *Vulcan* avem satul *Lupeni*. Amândouă aceste numiri, deși în formă divergente, represintă unul și același lucru în două limbi. Atât pasul *Vulcan* cât și satul *Lupeni* ascund în sine noțiunea *lup*. În *Vulcan* se observă trupina slavă ЛАЗИКА și în *Lupeni* românescul *lup* din lat. lupus. Care limbă din aceste are prioritatea e greu de dovedit. Pentru noi însă e foarte caracteristică pentru studiarea etnografică a aceluși ținut existența ambelor numiri, cari în sine represintă o epocă sigur foarte veche în istoria limbei române. Popoarele însă s'au asimilat și așii ținutul acela e locuit numai de Români. Sunt alte ținuturi unde Românii s'au prefăcut în Slavi. Faptul acesta a fost studiat în parte de Kalužniacki pe teritoriul rusesc, unde a rămas numai numirea română. Casuri avem și în Balcan, amintesc un singur cas *Văcărel* într'un ținut bulgar; pentru Croația aduc ca exemplu *Capelabatrina*, care are pe lângă aceasta atât atributul *stara* (veche) cât și *nova* (noua).

Din observările precedente reiese că studiul toponimic al teritoriului atât român cât și vecin e o necesitate logică pentru ajungerea la rezultate

serioase și corespunzătoare adevărurilor istorice. Existența unei numiri de loc păstrată din bătrâni, petrecută din gură în gură, vorbește mult mai clar și mult mai pe 'nțeles decât unele documente explicate în diferite chipuri de diferiți savanți.

III.

Am atins în părțile anterioare ale studiului meu două adevăruri, cari n'au fost atinse, cel puțin până aci în felul cum am dorit eu să fi fost făcut. Dacă ași accentua din nou importanța cuvintelor împrumutate și a numirilor de localități, ași repeta un fapt făcut mai înainte. Să dau o apologie acestor fapte, nu aflu necesar. E evident însă că chestiunea trebuie dezvoltată altcum, decum s'a făcut până acum. Deși nam declărat la început, totuși însă s'a putut observa printre șire, că ori-cât am apreciat și apreciez și acum neprețuit de mult activitatea atât de mănoasă și genială a dlui Hașdeu, totuși părerile mele asupra unor din multele chestiuni, cari stau în strinsă legătură cu obiectul nostru, difer în multe privințe de felul de a cugeta al dlui Hașdeu, manifestat cu atâta căldură în Trăian abună oară. De altminteri chiar dl Hașdeu în ultimele sale lucrări, Strat și substrat de exemplu, a părăsit calea focoasă a patriotismului și a dat zor horei înfrățirii în labirintul popoarelor din Balcan.

În urmă aflu cu cale a accentua cu această ocaziune, că eu la studiarea cuvintelor din vecini am luat în considerare numai cuvintele cunoscute și folosite de toți. Aceasta am făcut'o, fiindcă odată n'avem un dicționar, care ne ar pute prezenta cuvintele românesce istoricesce, observând natural și lățirea lor geografică. Eu gândesc că tezaurul limbei române transmis oral, dacă cuvintele au făcut schimbul cunoscut al sunetelor, e de ajuns spre a ne procura atestatele necesare pentru istoria limbei române. Cuvintele împrumutate dimpreună cu numirile de localități formează pentru noi o transmisiune continuă orală și uneori chiar locală, care până la începutul școalei latiniste nu s'a putut îngina cu nici un pericol. Școala latinistă a fost pentru limba română primul for, care a pus friul modei de a împrumuta dela vecini. Activitatea ei se concentrează în voința de a smulge din ogorul limbei române toate ierburele rele și cari nu miroseau a Italia. O atare tendință e psihologicesce foarte îndreptățită, științificesce însă e de combătut. Și nici nu e mirare că lucrul ei atât de puternic și de național a devenit vrând nevrând un fapt curat istoric. Prin fierberea aceasta națională trece fie-care popor, când primesce botezul naționalismului, prin care voesce să-și justifice dreptul evoluției existenței lui.

Triasul Micu-Șincai-Maior a vădut în Români numai Romani și în limba lor au căutat numai cuvinte latine. Resunetul glasului lor s'a resfrânt pe aceea vreme în toate inimile, cari băteau românesce, și capetele luminate de focul latinității au aflat mulți, foarte mulți apărători ai acestei legături cu Roma, mama noastră.

Inimile blânde de pe vremea etimologismului își cântă și aci doina legendară a latinității. Avem încă și aci mulți uniți, cari vreau să fie filo-

logi și susțin, că Caesar a vorbit soldaților sei românesce. E departe de mine dorința de a arunca pe liniscea convingerii lor peatra realității. Voința lor tradițională e prea debilă de a pune stavilă curentului natural și puternic desvoltat și susținut în mod rațional de școala tineră filologică română. Țilele etimologismului au fost țilele de ploaie cu soare, urmate câte odată de nisce furtuni naționale, cari prin forma lor ne impun un suris trecător. Nisuințele latinisților prea naționali devin de multe ori ridicule, au fost însă mai apoi împinse în apele lor. În general însă putem observa că școala latinistă rămâne un fapt foarte important în istoria limbei române.

Sub auspiciile ei își desvoaltă Cipariu activitatea sa enormă și prin priceperea lui matură pune temelia studiilor istorice asupra limbei române. Isolat din când în când scoate la iveală și unele caracteristice dialectale. Lucruri de aceste comice, dacă ne e permis a ne exprima astfel, se întâmplă des și la alte popoare; așa de exemplu citez spre ilustrarea acestui fapt din archiva lui Iagici vol. XX. 25 în privința slavei următoarele: „Schon Potebnja (1878) geiselte mit feiner Ironie die einseitigen — zu nationalen — Meinungen mancher Gelehrten, die Keime aller späteren Manigfaltigkeit in der Ursprache finden wollen“. Ași pute aminti cu aceasta ocasiune și revolta spirituală produsă de Fallermayer în Elada de ađi, când a susținut că în vinele Grecilor de ađi curge sânge slav. Grecii întocmai ca Slavii și ca Românii au voința de a trăi în gloria străbunilor. Realitatea severă însă le strică visul tradițiunei lor și știința actuală obiectivă le întinde mîngăerea nobilitării raselor prin sucursul binevenit al vecinilor.

Fie-mi permis a atinge cu această cale un punct foarte însemnat din istoria cuvintelor împrumutate, care e de un interes general filologic pentru limba română, fiind contemporan cu școala latinistă, când dînsa sub triasul vestit a luat în picioare zenitul apoteosei sale. O fac, fiind-că stimatul meu prietin Ovid Densusianu n'a făcut'o nici în interesantul său studiu publicat în „Noua Revistă Română“, tom. I. 17—25. despre „Școala latinistă în limba și literatura română“, și nici în instructiva introducere a opului seu, din care a eșit la Paris I fasc. din I vol., numit Histoire de la langue roumaine. E vorba despre faptul cum latinismul, deși încolțit la noi în Ardeal și apoi desmerdat peste fire de imortalii ardeleni, cari în templul Academiei române dela Bucuresci i-au cântat podobiile și i-au făcut totodată involuntar și prohodul, a fost primit cu rezerve însemnate din partea învățaților bănățeni. Paul Iorgovici în „Observații de limba românească“, tipărită la Buda 1799, desvoaltă o activitate, dacă nu mai însemnată decât Micu cu Elementa linguae dacoromanae, cel puțin tot atât de valoroasă ca gramatica șematică a lui Micu-Șincai făcută după moda de pe atunci. Bănățeanul Diaconovici-Loga mai apoi prin reforma limbei cărților bisericesci dovedesce o superioritate ultraiștilor Blăjeni, pentru-că reforma lui a isvorit din trebuințe simțite în adevăr de cărturarii români.

Voiu cita însă din lucrările latinisților începînd de la triasul aurorei conștiinței noastre naționale până în țilele noastre, adecă mai bine țicînd

păn' la dicționarul Academiei române, care încheie monstruoasa activitate a școalei latiniste, nisce puncte conducătoare căror le voi pune în față nisce adevăruri de ađi, susținute deja pe acea vreme de luminatul Paul Iorgovici. Latiniștii nu s'au împecat nu numai cu cuvintele slave ci au sfășiat în sdrențe și literile cirilice. Șincai are ca Motto chiar într'o scrisoare privată către căpitanul S. de Lipszki, care l'a fost rugat de sfat cum să scrie numirile de localități române, următoarele¹⁾: „Si hi characteres (Cyrilliani) diutius et mordicitus retinendi sunt, Me Hercle, si Apollo concurrat Grammaticam Valachicam nemo scribet; deberet quippe tot regulas figere, quot voces reperiuntur, Quod si latinas reduxerimus litteras, quam facile evitatu est“. Mărturisirea aceasta prea conștientoasă a lui Șincai pe noi cei de ađi ne lasă rece. Alfabetul cirilic din contră a fost cu mult mai superior celui latin și a fost mai practic de manuat ca combinațiunea curioasă a alfabetului latinist și de tranșiție.

Tot asemenea esagerată ni se pare părerea lui P. Maior:²⁾ „De câte ori nu mi s'a întemplat mie de îndoinduș de vre un cuvânt, oare latinesc este, cât l'am scris cu slove sau litere latine îndată cu strălucire i-se vedu latina lui față, și părea că ride asupra mea de bucurie, că l'am scăpat de sclăvie și de caliceștile cirilești petece“.

Cumintele Cipariu s'a dus și mai departe în desvoltările sale și exprimările lui desperate le putem privi numai ca o apariție psihologică foarte interesantă. Densul când vorbește despre dominațiunea limbei slave în biserica română se exprimă în următorul mod de tot ciudat:³⁾ „să nu mă demit în descrierea acestor secolii plini de întunec și de barbarie . . . să lăsăm . . . la o parte acesti secolii de tristă reminiscență pentru limba română, care o au ținut sub jugul barbariei celei mai întristătoare“.

Contra acestor păreri unilaterale, cari deși n'au fost publicate în ultimii decenii ai secolului al 18-lea, totuși resunau în lumea latinistă fără pic de incungiur, și-a rădicat glasul amintitul Paul Iorgovici, a cărui activitate sceptică față de etimologismul intransigent e o probă eclatantă pentru înfrinarea libertății prea mari a inimei în afacerile cugetării. Vedem dară în România ungurească două direcții contrare în aceeași vreme. Ba pot aminti mai departe per analogiam un cas și mai curios în felul său în urma unei consfătuirii cu ilustrul savant, dl preposit I. Moldovan dela Blaj, că în Blaj în vatra etimologismului avem și o direcție ultra fonetică, în care sunetele românesci sunt redade fidel în transcriere foarte națională fonetică. E vorba de o carte de rugăciuni, tipărită la 1801 (?) cu litere latine, care scrie *oa* de ađi cu *oa* și deosebesce și alte multe finețe fonetice. Dl I. Moldovan mi-a promis, că va publica în curând un studiu asupra acestei afaceri. Ași dori foarte mult ca stimatul domn să nu se lase prea influințat de afacerile ăilei și de bătrânețe, ci să ne dea nouă nerăbdătorilor cât mai curând părerile Dsale asupra acestui fapt în sine de tot curios.

¹⁾ Cf. A. Papiu Ilarian: *Tesaur de monumente istorice*. I. 87.

²⁾ Cf. *Dialogul asupra limbei române din prefața dicționarului de Buda 1825*, pag. 71—73

³⁾ Cf. *Anal. Acad. rom. ser. I. t. I. p. 23*.

Dar să ne întoarcem la Paul Iorgovici. Dânsul deși nu e specialist în ale limbii române, ne dă nisece păreri sănătoase și corecte. El apără numai curățenia sângelui nostru și nu gonesce de loc cuvintele împrumutate. Pe pagina 13/14 din cartea sa asupra limbii române scrie următoarele: „Măcar că Românii au fost mestecați cu Slavii și și acum sunt cu Sârbii, dela cari multe cuvinte au luat, dar tot așa mestecuș nu se vede mie a fi pricina din destul a țice, că Românii cei de acuma sunt jumătate de Sârbi“.

Cum să se facă dicționarul limbii române, scrie Maxim, primul autor al monstruosului dicționar al Academiei de pe vremea domniei etimologismului transilvănean. El e convins că¹⁾: „într'un dicționar român nu poate intra decât materia limbii curat română, curățită de tot streinismul cu care a deformat-o asprimea timpurilor“. E inutil a critica o părere atât de perversă. O pun însă în contrast cu raționala părere a lui P. Iorgovici, publicată cu câte-va decenii mai înainte. Paul Iorgovici scrie²⁾: „Să nu gândească cine-va, că eu umblu să lapăd din limba noastră cuvintele cele străine; căci mie bine este cunoscut că nici o limbă nu e să fie mestecată cu cuvinte străine“.

De încheiere îmi permit a-mi aduce aminte de doi bărbați iluștri, cari prin activitatea lor m'au îndemnat a prinde din pragul comunității româno-slave proiecțiunile adevărurilor atinse mai sus. Aceste proiecțiuni deocamdată sunt numai prinse și nu sunt definitiv fixate. Numele măestrilor cari au lucrat în această direcție sunt Miklosich și Hașdeu. Poate să-mi primească părerea un cavalier al filologiei române cu cunoscutul suris al convenționalismului, destul că eu nu mă rușinez a susține că acești doi bărbați au produs foarte mult și bine în ce privește studiul limbii române. Despre Miklosich se exprimă cunoscutul romanist Schuchardt în următorul mod³⁾: ein Romanist von Jenen, die aus dem spröden Material der rumänischen Sprache ein stattliches und festes Gebäude emporgezimmert haben“. Eu nu pot adauge nimic din parte-mi.

Despre Hașdeu, despre a cărui „Scharfsinn“ pomenesc tot Schuchardt⁴⁾, pot spune că activitatea lui uriașă acuzi luminează căile întunecului, acuzi nu le pășesece. Dânsul e un geniu, a cărui activitate e săritoare, dar totdeauna plină de frumsețe. Un spirit agil ca dânsul n'are vreme să îndeplinească micile decoruri ale unei zidiri. Dânsul trage numai cu siguranță și cu tărie zidurile, dacă 'mi-e permis de a mă folosi de vorba lui Schuchardt.

Cu aceste încheiiu privirile mele în speranța că în curând mi se va da posibilitatea de a începe publicarea cercetărilor mele asupra comunității româno-slave. Acest articol l'am făcut ca să aprind candela amintirii ei.

Paris, în Octobree 1901.

¹⁾ cf. Anal. Acad. rom. ser. I t. I p. 125.

²⁾ cf. Observații de limba românească, pag. 77. Buda 1799.

³⁾ cf. Slavo-deutsches und Slavo-italienisches. Graz 1885. pag. 3 dedicată lui Miklosich.

⁴⁾ cf. Introducere la Cuvinte din bătrâni.

RADUL CEL FRUMOS*).

(Iunie 1462 — Ianuarie 1474)

Cele mai vechi cronici ale Țării Românești, atât de greșite și de se-race în sciri privitoare la Domnii Țării dinainte de sec. al XVI, secol în a cărui dintăiu jumătate numai se alcătuesce cea întâiu cronică în Țara Ro-mânească, — aceea numită anonimă, ne au lăsat prea puține mărturii asupra Radului celui Frumos, Domnul de care ne vom ocupa în cele următoare :

Cronica anonimă,¹⁾ aședându'l în șireaua Domnilor între Vladislav Voevod și Laiot Basarab cel betrân, ȳice despre el :

„Radul-Vodă cel Frumos; acesta au făcut mănăstirea ot Tânganu, și „au domnit ani 15“.

Asemenea ediția dată de Bălcescu-Laurian²⁾, precum și manuscrisele acestei cronici, ce se păstrează în Biblioteca Academiei Române.³⁾ Tradu-cerea germană a acestei cronici, făcută în 1727,⁴⁾ precum și Istoria lati-nească a Mănăstirii catolice din Têrgoviștea, cuprinsă în *Protocollum Pro-vinciae Bulgariae et Walachiae*⁵⁾ și care ia șireaua Domnilor din cronica anonimă, adaugă, că au zidit mănăstirea Tânganului „dincolo de Buzeu, spre hotarul Moldovei“.

Cronica cunoscută sub numele de cea a lui *Constantin Căpitanul*⁶⁾ e, relativ mai bogată în mărturii asupra Radului celui Frumos, și aceasta pentru-că cronicarul cunoscea cronica moldovenească a lui Ureche. Ea ȳice :

„Stătut-au Domn Radul Vodă în urma lui Vladislav Vodă. Acesta au făcut mănăstirea Tânganul“. După-ce descrie apoi luptele dintre urmașii lui Alexandru cel Bun la tronul Moldovei, continuă :

„Însă după densus (Petru Vodă Aron) s'au pus Domn Ștefan Vodă cel Bun, feciorul lui Bogdan-Vodă, carele au venit cu ajutorul Radului Vodă den Țara Rumânească, și bătându-se cu Pêtru Vodă Aron în două rënduri, la Doljesci pre Siret, și la Orbi și bătându'l de amëndouê rëndu-rile, în cea de pe urmă au prins pre Pêtru-Vodă și i-au tăiat capul, și au rămas Ștefan Vodă la domnie . . .

„Era (Ștefan Vodă) om nemulțumitor binelui ce au avut dela cinevași, precum au făcut și cu Radul Vodă, Domnul muntenesc, că cu ajutorul lui au luat scaunul Moldovei. Iar pre urmă au rēdicat rēsboiu și asupra lui și fără veste viind, i-au căutat Radului vodă a fugi la Turci, iar Ștefan

*) Lucrare pregătită în Seminarul de Istoria veche a Românilor, de pre lângă Fa-cultatea de filosofie și litere a Universității din Bucuresci, de sub direcția Dlui profesor Dr. D. Onciul.

1) Istoria Țării Românești, ed. Ioanid, Bucuresci 1859, p. 4.

2) Magazinul istoric pentru Dacia, Bucuresci 1847, IV, p. 234.

3) Mss de sub Nrii: 100, 121, 180, 196, 298 și 327.

4) I. Ch. Engel, Geschichte der Moldau und Walachey, Halle 1804, I, p. 60.

5) Archiva istorică a României, Bucuresci 1865, I^o, p. 47.

6) Magazinul istoric p. Dacia, Bucuresci 1845, I, p. 103 sqq.

Vodă au luat pre Doamna sa și pre fiică-sa Voichița, pre carele o au luat lui Doamnă. Fiind dar Laiotă Băsărabă lângă Ștefan Vodă, mai dinainte vreme, și viind părlej ca acesta, de fugise Radul Vodă den Țara lui, l-au lăsat Ștefan-Vodă pre Laiotă Domnul Țerii Rumănesci. Carele în scurtă vreme bucurie au avut, că au venit Radul Vodă cu oaste turcească, și l'au gonit, mergând cu oștile până la Bêrlad de au prădat, au robit țara foarte reu . . . . .

„In vremile acestea Ștefan Vodă dela Moldova vedând că Radul Vodă au venit cu Turcii și au scos pre Laiotă Vodă, și l'au gonit, nu s'au îngăduit: *ci au cerut ajutor dela Leși și au venit de au scos pre Radul Vodă și au aședat pre Laiotă Vodă la scaun*“ 7).

Cronologia Țerii Romănesci (aflătoare în Archivul Episcopiei gr. cath. din Oradea-mare, nepublicată însă), întrebuițată în Istoria publicată de *Frații Tunusli* 8), precum și de *Fotino* 9) și cunoscută din citatele lui *Șincai* (Anonymus valachicus 10) și din traducerea latină făcută de *S. Klain*, 11) publicată la Engel (op cit.), relativ la Radul cel Frumos nu spune nimic mai mult decât cronica anonimă. Fotino, ca și Constantin Căpitanul, ne dă scirea confusă relativ la un pretins ajutor, pe care Ștefan Vodă l'ar fi luat dela Radul și cu care și-a dobândit scaunul Moldovei; apoi de sigur, printr'o greșeală îi dă numai 5 ani de domnie în loc de 15 cum îi dau toate celelalte cronici; adaugă în fine, că mănăstirea Tânganul ar fi în Județul Ilfov.

Aceste sunt mărturiile cronicelor indigene, ce pot fi întrebuițate ca isvoare întru cât privesce domnia lui Radul cel Frumos. Cum se vede sânt foarte puține și pe lângă aceasta — vom constata — mai sunt și neesacte. În scurt, ele ar fi următoarele: Radul a venit la domnie după Vladislav-Vodă; l'a ajutat pe Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei, să și ocupe tronul; a făcut mănăstirea Tânganul; a domnit 15 ani; a avut răsboiu cu Ștefan cel Mare, în urma căruia, fiind silit să fugă la Turci, a fost înlocuit cu Laiot Basarab, iar Ștefan a luat pe Doamna sa și pe fiică-sa Voichița, pe care și-a luat'o sie-și soție; s'a întors cu oaste turcească, a alungat pre Laiot, a prădat Moldova și și-a redobândit scaunul; dar n'a stat multă vreme Domn, căci Ștefan, cu ajutor dela Leși, l'a alungat din nou înlocuindu'l iarăși cu Laiot.

Luând acum aceste mărturii ca basă pentru studiarea domniei acestui Voevod, să vedem întru cât pot fi ele controlate și complectate prin cercetarea isvoarelor istorice indigene și străine, relative la dînsul și la vremea sa.

*

7) Manuscrisele de cronici din Biblioteca Academiei Române de sub Nrii: 173, 436 și 439, urmează pe Constantin Căpitanul.

8) Istoria Țerii Romănesci, trad. Sion, Bucuresci 1863, p. 131.

9) Istoria generală a Daciei, trad. Sion, Bucuresci 1859, II p. 30.

10) Șincai pentru timpul dintre 1445—1472 nu face citate din „anonimul românesc“, pentru-că, ȳice el, foarte amestecă istoria Domnilor și multe scrie, care nu se pot crede, ... Cronica, II, p. 42.

11) Traducerea lui Klain merge numai până la Mircea cel Bêtrân.

Radul cel Frumos este al treilea fiu legitim al lui Vlad Dracul. Acesta, în trei chrisoave, unul din 1437 August 1,¹²⁾ altul din 1439 Sept. 8¹³⁾ și al treilea din 16 Sept. același an¹⁴⁾, pomenesce pe cei trei fi ai săi: *Mircea*, *Vlad* și *Radul*.

Se scie soarta celui mai mare din acești frați, Mircea: el a fost ucis dinpreună cu tatăl său, la 1446, în Têrgoviștea,¹⁵⁾ din indemnul lui Ioan Corvin; cel de al doilea, Vlad, poreclit Țepeș, domnesce întâia oară dela 1456—62, când e înlocuit în domnie de cătră sultanul Mohamet al II, prin *Fratele său, Radul al treilea* și cel mai mic fiu legitim al lui Vlad Dracul. Țicem legitim, căci se pare, după toate indiciile, că Dracul a mai avut un fiu natural și anume pe *Vlad Călugêrul*. Domnul de mai apoi al Țerii, dela 1482—94.

În documentele, relativ multe, rămase dela Vlad Călugêrul, el se numesce „*fiul lui Vlad-Voevod cel Mare*“ tot așa precum se numesce Vlad Țepeș și Radul cel Frumos; în patru din aceste documente¹⁶⁾ Vlad numesce pe Radul „*fratele domniei mele*“, și în sfârșit, Radul cel Mare, fiul lui Vlad Călugêrul, numesce pe Radul cel Frumos „*unchiu*“ (оуцъ, avunculus, unchiu),¹⁷⁾ pe Vlad Voevod „*bunic*“ (дѣдъ, avus, moș, bunic¹⁸⁾ și pe Mircea „*strêbun*“ (пра дѣдъ, proavus, strêmos¹⁹⁾). Reese dar că Vlad Călugêrul era și el fiul lui Vlad Dracul. Ce fel de fiu însă? S'a emis c'ar fi un fiu natural.

Dlugosz,²⁰⁾ cronicar contemporan evenimentelor, în pasagiul în care vorbește despre prinderea lui Țepeș de cătră Mateiu Corvin și aședarea în scaunul Țerii Românesci a lui Radul ca domn tributar Turcilor, numesce pe acest din urmă „*germanus*“ cu Vlad, adecă frate bun, dela aceiași mamă și același tată. dulce, cum traduce Șincai, legitim, cum țicem noi astăzi. Și cronicarul polon, de sigur, îl numesce „*germanus*“ în opoziție cu un alt, poate și alți, frate vitreg al lui Vlad, și acela competiitor la tronul Țerii Românesci. Și într'adevêr pe la 1457 se adăpostea prin părțile Sibiului, ocrotit

¹²⁾ Brezoianu, vechile instituțiuni ale României, Bucuresci 1882 p. 234.

¹³⁾ Archiv. ist. I¹, p. 84 și Miletici: Dakoromznitê, p. 122.

¹⁴⁾ Brezoianu, op. cit. p. 235.

¹⁵⁾ Poate că aceasta e „vina mare ce au fost făcut orășanii din Têrgoviștea unui frate al Vladului Vodă“ — după cum țice *cronica anonimă* (op. cit. p. 3) și pentru care vină, Vlad Țepeș, i-au luat pe toți Têrgoviștenii, într'o ții de Pasci, și pe cei bêtrâni i-au tras în țepă, iar pe cei mai tineri, dimpreună cu nevestele și cu fetele lor, i-au dus la Poenari „de au tot lucrat la cetate, până s'au spart toate hainele dupre ei și au rămas toți despoiați în peile goale“.

¹⁶⁾ a) Veneliu, Vlaho-Bolgarskiê ili Dako-Slovênskiê Gramat 61, Petersburg, 1840 p. 129; b) Sbornic, Sofia, IX, p. 343; c) Noua revistă română, Bucuresci, II, p. 377 și d) Tot acolo.

¹⁷⁾ Sbornic, IX, p. 347.

¹⁸⁾ Ibid. p. 345.

¹⁹⁾ Ib. p. 354; cf. Gr. Conduratu, Relațiile Țerii Românesci și Moldovei cu Ungaria până la 1526, Bucuresci 1898, p. 207 sqq.

²⁰⁾ Dlugosz, Hist. Polonicae, Lipsae 1712, II, col. 344.

de Saşii de acolo, un „*sacerdos Wolachorum, qui se nominat filium vaivodae*“ contra căruia se plânge Vlad Ţepeş Sibienilor într'o scrisoare din 14 Martie (feria secunda proxima post festum beati Gregorii papae) acelaşi an, dată 'n Târgoviştea ²¹⁾). Din această scrisoare se vede că acest sacerdos Wolachorum intrase şi se ţinea în Amlaş, — posesiunea lui Vlad, „in nostram veram hereditatem“ cum glăsuiesce scrisoarea, — cu spriginul Saşilor şi că tot cu ei ţinea sfătuirii tainice, făgăduind partisanilor săi, Petru Greb şi Petermann, de sigur pentru cazul când ar ajunge la domnie, venituri în Ţara Românească.

S'a emis că acest „*sacerdos Wolachorum*“ e Vlad Călugêrul de mai târziu ²²⁾ şi de sigur, Vlad Ţepeş îl numeşte *pretins fiu de Domn* tocmai fiind un fiu natural de Domn, frate al său, pe care însă el nu voia să-l recunoască.

Poate că așa s'ar deslega filiaţiunea acestui călugêr Voevod, asupra căruia s'au făcut atâtea ipoteze.

*

Şi acum, după aceasta digresiune, oarecum în legătură cu subiectul nostru, să ne întoarcem la Radul cel Frumos. De sigur el nu se născuse mult timp înainte de anul 1437, an în care-l găsim numit alături cu fraţii săi în chrisovul pomenit dela Vlad Dracul. Şi iată de ce.

Trimes de cătră tatăl seu ostatic la curtea sultanului — cu siguranţă între 1444—46, — el era tiner de tot, prunc cum mărturisesc Chalcocondylas; şi apoi, la 1438, după Ducas, ²³⁾ Vlad Dracul lasă la curtea sultanului Amurat *pe amêndoi feciorii săi* (ἐξήτησαν παρ' αὐτᾶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ὀμήροος). Din aceasta din urmă mărturie reese că la acest an Vlad Dracul avea numai doi fii în stare de a fi ostatici şi pe amêndoi îi lasă la curtea sultanului; al treilea, Radul, de sigur era în fragedă vristă. Astfel, cu oare-care probabilitate, am puté pune nascerea sa între 1430—35 ²⁴⁾.

Cei doi ostatici erau Mircea şi Vlad. Ei n'au stat la Turci decât cinci ani, căci la 1443, după-ce Ioan Corvin înfrânge pe sultanul Amurat la Niş (Nissa, 3 Nov.) şi în câmpia Ialowaz în Serbia, legându-se pace între beligeranţi, între condiţiile de pace fû şi aceia ca sultanul să-i întoarcă lui

²¹⁾ Orig. Sibiiu; copie Acad. Rom.; cf. Bogdan: Vlad Ţepeş, Bucuresci, 1996 p. 12.

²²⁾ Cf. Ghibănescu, Archiva soc. sc. şi lit. Iaşi, VIII, p. 386 şi N. Iorga: Convorbiri literare, XXXV p.

²³⁾ Ducas, ed. Bonn, p. 210; Şincai, I, p. 631.

²⁴⁾ Dl Ghibănescu (Archiva soc. şt. şi lit., Iaşi, VII, p. 139 sqq.) căutând să stabilească genealogia şi vrista urmaşilor Drăculesci ai lui Mircea, greşesc din capul locului fiind false ipotezele dela care pleacă. Mai întâiu Vlad, acel din 1396, după toate indiciile, nu e Vlad Dracul de mai pre urmă, fiul natural al lui Mircea, ci un uzurpator oare care a cărui origine nu se poate statori; şi-apoi epitetul de „bêtrân“ dat de cronicari lui Mircea şi pe care poeţii citaţi de dl Ghibănescu (Bolinteanu, Eminescu) îl iau în înţeles de bêtrâneţe fizică, mai de grabă trebuie luat în sensul că el este *cel întâiu Domn cu numele Mircea*, cel mai bêtrân Mircea, tot ast-fel după-cum celui întâiu Bogdan al Moldovei, descălecătorului i s'a dat acelaşi epitet. Resultatul e că Dl Ghibănescu, întemeiat pe aceste două ipoteze false, îl face pe Mircea şi pe fiul său Vlad mai bêtrâni decât erau în fapt şi, după dênşii, îmbêtrânesc pe toţi coboritorii lor Drăculesci. —

Vlad Dracul pe cei doi fi ai săi ostatici, cari au și fost întorși.²⁵⁾ Pe unul din ei, pe Vlad²⁶⁾, îl trimite Dracul în ajutorul armatei crescine în lupta dela Varna, 1444, cu 4000 de călăreți.²⁷⁾

Amândoi rămân apoi pe lângă tatăl lor, până ce peste puțin timp, pe cel mai mare îl ajunge tragicul sfârșit din Târgoviștea, iar celălalt, rămas singur, se adăpostesc pe la Unguri.²⁸⁾

Despre Radul nu mai avem scire până la anul 1462, când îl aflăm la curtea sultanului Mohamed, căruia se dăduse cu sufletul și cu trupul.²⁹⁾ Când și cum ajunsese Radul la curtea sultanului? Sciri n'avem, dar se poate presupune cu siguranță că pe la 1445, când tatăl său se declarase partisan hotărît al Turcilor.

*

În urma a două năvăliri urmate de pradă, făcute de Vlad Țepeș peste Dunăre în 1461 și primăvara anului următor, a politicii lui ungurești, precum și a refuzului de a mări suma tributului, a mai da pe deasupra încă unul de sânge și a altor cauze, — Sultanul hotărăse să pună în scaunul Țării-Românești pe devotatul său, Radul cel Frumos. Pentru acest scop își pregătesc ostire însemnată, cheamă în fața sa pe Radul „și prezentându-i o cușmă albastră cu aur și un steag roșu, mai dându-i bani, cai și alte daruri destule precum se cuvine unui Domn, îl trimite cu o suită de 4000 călăreți spre Nicopole, unde să-l aștepte.³⁰⁾

Aceasta se întâmplă prin Maiu, căci în prima jumătate a lui Iunie 1462 sosise și oastea cea mare a lui Mohamed la Dunăre, pe care o trecu cu toată împotrivirea lui Vlad.

Cursul bătăliei îl cunoaștem din importantele memorii ale ienicerului sârb, după lunga narațiune a lui Chalcocondylas și după Ducas.³¹⁾ Vlad, după mărunte lupte de harță, într'o bătălie hotărîtoare, a fost învins și, după ce și boerii l'au părăsit, a fost silit să fugă în Ungaria, unde regele Mateiu prinzându-l, l-a ținut ani mulți în închisoare. Sultanul părăsi țara Românească³²⁾, lăsându-l pe Radul Domn și poruncindu-i să atragă pe boeri în

²⁵⁾ Ducas, ed. Bonn, p. 218; Șincai, II, p. 8.

²⁶⁾ Gr. Tocilescu, Istoria Românilor. București 1900, ed. II, p. 174.

²⁷⁾ Bonfinius, Rer. hung. decades, 1771, d. III, l. 6, p. 471; Șincai; I, p. 9.

²⁸⁾ I. Bogdan, Vlad Țepeș, p. 8 și 13.

²⁹⁾ Chalcocondylas, ed. Bonn, 1843, p. 498 sqq.; Șincai, II, p. 58; Memoriile lui Constantinovici, Arh. ist. I². p. 8—11.

³⁰⁾ Constantinovici, l. c.

³¹⁾ Chalcocondylas, l. c.; Șincai, II, p. 63; Constantinovici, l. c.; Ducas, p. 343 sqq.; Șincai, II, p. 63. Isovele mai însemnate mai sunt: Rapoartele ambasadurilor venețieni către republică, Petrus de Thomasiis din Ungaria și Balbi din Turcia, Monumenta Hungariae historica, Acta extera, IV și V.; Scrisoarea lui Alois Gabriel, rector de Candia, către Antoniu Loredano, căpitan de Modon și relația unui Albanez, Columna lui Traian, 1883, p. 39—41.

³²⁾ Dl prof. N. Iorga (Studii asupra Chiliei și Cetății Albe, București 1900, p. 123—24) dă următoarele date referitoare la expediția lui Mohamed: Expediția a pornit din capitala Imperiului la 26 Aprilie 1462; un pașe cu 60,000 oameni precedă armiei lui Mohamed de 150,000 oameni; trecerea Dunării se făcù pe la Nicopole și la 11 Iulie oastea ajunsese înapoi la Adrianopol.

partea lui, ceea-ce, fără multă greutate isbuti.³³⁾ Chalcocondylas ne-a lăsat chiar cuvântarea — sfat, ce Radul ar fi ținut-o boerilor.³⁴⁾

Radul cel Frumos era acum Domnul Țării.³⁵⁾ Sprijinit de Turci, recunoscut de Țară, scăpat și de frate său, Vlad, rămânea — pentru ca să aibă pace din partea Ungurilor — să fie recunoscut și de Mateiu Corvin. Spre norocirea noului Domn, Regele vecin avea destule greutăți în lăuntru regatului său, pentru ca dușmânindu-l pe Radul să-și mai atragă și din această parte urgia musulmană.

Nu întârzie deci a-l recunoaște pe Radul, care, de altfel, cum vom vedé, în tot timpul domniei lui trăiesce bine cu Ungaria, pe regele căreia, în scrisorile sale către Brașoveni, îl numește „stăpânul nostru“.

Puțină vreme după așezarea lui Radul în scaun, comitele Sécuilor, Albertus de Istenmezeye, scrie din Cluj la 15 August (in festo assumptionis beatae Mariae virginis), Brașovenilor să păstreze pacea cu principele Radul „nunc waywoda partium Transalpinarum“.³⁶⁾ Bonfinius confirmă faptul spunând că după-ce Mateiu l'a prins pe Dracula (Vlad), pe celălalt Dracula (Radul), pe care'l pusese Turcii, l-a întărit „preter omnium — opinionem“ — peste așteptarea tuturor.³⁷⁾

*

În legătură cu venirea lui Radul la domnie, ca creatură a Turcilor, se explică două fapte din domnia sa: luarea Chilieii de Munteni „dela Unguri“ și cedarea ei către sultan, precum și cestiunea ducatelor Amlaș și Făgăraș, ducate pe cari Radul și următorii săi — afară, se pare, de Radul cel Mare — nu le mai posedă, precum le posedase Vlad, fratele său, și cei mai mulți din înaintașii acestuia.

Să ne oprim puțin asupra acestor două cestiuni: Dlugosz, sub anul 1465, scrie: „După-ce au prins Mateiași, craiul Ungariei, pe Vlad.... un alt frate dulce al aceluiași Vlad, anume Radul, mergând la sultanul Mohamed, s'au făcut feudariu și tributariu lui.... și au dobândit Moldova cea mai mare (Țara Românească) sub haraciu și orașul Chilia cu cetatea lui,....

³³⁾ Constantinovici, l. c.

³⁴⁾ Chalcocondylas, p. 516—17.

³⁵⁾ Credem că aci e locul să spunem că dacă e să-i dăm acestui Radul o ordine numerică în șirul Domnilor Țării Românești, trebuie să-l numim *Radul al III-lea cel Frumos*, iar nu al IV-lea, cum e cunoscut până acum în Istoria Românilor. Resultatele la cari au ajuns cercetările cele mai noue (prof. D. Onciu) asupra Istoriei vechi a Românilor, au stabilit numai doi Domni cu numele de Radul, înainte de Radul c. F.: Radul I-ii, tatăl lui Mircea cel Bătrân și Radul al II-lea, poreclit Prasuaglava, fiul acestuia.

Porecla de „cel Frumos“ a căpătat-o Radul, de sigur, încă dela contemporanii săi din cauza frumoaselor sale însușiri fizice. După mărturisirea lui Chalcocondylas, Sultanul Mohamed îl ținea de concubin (Non multo post, rediit in ianuas regis eiusque concubinus factus est).

³⁶⁾ Orig. Brașov; copie Acad. Rom.; cf. Bogdan, Vlad Țepeș, p. 31, nr. 1.

³⁷⁾ Bonfinius, op. cit., d. III, l. X, p. 544; Șincai, II, p. 65.

carele prin voința lăcuitorilor s'au luat dela Unguri, îl cuprinsese Radul, și-ți ținea pentru Turc^a.³⁸⁾

Miecowsky, și el cronicar contemporan, scrie: „In anul 1465 Mateiași, regele Ungariei, ca și când s'ar fi înțeles cu Turcii, prinsese pe Domnul muntenesc, Vlad, al cărui frate, Radul, partisan al Sultanului Mohamed, primi apoi dela acesta domnia Țării Românești ca principe tributar și cuprindând orașul Chilia alungă de acolo pe Unguri^a.³⁹⁾

Să vedem cum se explică mărturiile acestor doi cronicari, că Radul a cuprins Chilia pentru Turci, luând-o dela Unguri.

Cum oare ajunsese această cetate a Ungurilor? Petru al II, Domnul Moldovei, fiul lui Alexandru cel Bun și cumnatul lui Ioan Corvin, cedă Chilia Ungurilor. Urmașul său, Bogdan, tatăl lui Ștefan cel Mare, recunoaște stăpânirea ungurească în Chilia prin actul de jurământ făcut lui Corvin în 1450, în care ținea: noi să n'avem a cuceri cu sabia Chilia fără de voia părintelui și domnului nostru Ioan Voevod, cât vom fi în viață.⁴⁰⁾

Așa a ajuns Chilia a Ungurilor, sau mai bine a lui Corvin, care n'o stăpânea de fapt, ci o ceruse, ca s'o dea Voevoșilor Țării Românești, mai toți credincioși ai sei.⁴¹⁾

Vlad Țepeș dar a ținut-o și el în numele Ungurilor. Când Mohamed porcede resboiu contra lui, trimite o flotă ca să bată Chilia pe apă.

Domnului moldovean însă, lui Ștefan cel Mare, neconvenindu-i ca Chilia să cadă în mâinile Turcilor pleacă și el în contra ei, cu gândul de a o cuprinde pentru dînsul. Așa se face, credem, că doi combatanți, cu gânduri protivnice însă, se întâlnesc deodată sub zidurile Chiliei, unul pe apă, celălalt pe uscat. Atacul lor e infructuos. Chilia rămâne de o camdată tot ca mai înainte; în stăpânirea nominală a Ungurilor.

Cu venirea lui Radul însă, ca Domn impus de Turci, situația politică atât de nehotărîtă a cetății trebuia să se schimbe. Ungaria îl recunoscuse, cum am văzut, numai din necesitate politică, renunțând la situațiunea ei de mai înainte, de suzerană a Domnilor din Țara Românească; Sultanul Mohamed pe de altă parte cunoscuse prea bine însemnătatea politică și strategică a Chiliei, căci adesea ținea: „Până când Românii stăpânesc Chilia și Cetatea Albă, iar Bulgarii Bělgradul sêrbesc, până atunci nu vom pute birui pe creștini“,⁴²⁾ așa că nu putea îngădui ca ea să mai rămână în posesiunea — fie și măcar nominală — a Ungurilor: de aceea pune pe Radul „s'o cuprindă“ cum țic cronicarii. Pentru aceasta nu era nevoie, date fiind împrejurările, să meargă s'o ia cu sabia: a luat-o „prin voința lăcuitorilor“ și pe urmă a închinat-o Turcilor, cum și-a închinat — vom vedé — întreagă

³⁸⁾ Dlugosz, op. cit., col. 344; trad. Șincai, II, p. 70—71.

³⁹⁾ Arch. ist., I², p. 41.

⁴⁰⁾ Bogdan, Doc. slavo-române, Ann. Acad. Rom. XI, p. 55—88.

⁴¹⁾ Iorga, Chilia și Cetatea Albă, p. 102—103.

⁴²⁾ Arch. ist. I², p. 11.

țara sub haraciu. Așa se poate explica cuprinderea Chilieii de Radul, la 1462, dela Unguri.

*

Radul nu mai are în stăpânire personală ca vasal al Regelui Ungariei, nici ducatele Amlaș și Făgăraș, precum le avusese Vlad.⁴³⁾

Pentru stăpânirea acestor ținuturi (în special pentru Făgăraș), rămase fără posesor, se incinge acum o interesantă luptă între Ioan Greb din Vin-gard și Universitatea săsască, care luptă se poate urmări după documente.

La 1464, Mateiu Corvin dăruiesce, pe vecie, lui Ioan Greb și urmașilor săi întreg ținutul Făgărașului, drept răsplată pentru credincioasele servicii ce le-a adus tatălui său, Ioan Corvin.⁴⁴⁾ Mai târziu se vede că Regele dăruiesce același ținut și Universității săsesci,⁴⁵⁾ care se și grăbește să intre în posesiune, intrare ce se face în 1469. Din acest an, 9 Decembrie (în die crastino conceptionis Virginis Mariae) avem o scrisoare⁴⁶⁾ a vice voivodului Ardealului, Dominic Bethlen, prin care comunică Universității săsesci, că va trimite ca să asiste, în locul seu, la introducerea Universității în stăpânirea Făgărașului și Amlașului pe castelanul din Cetatea de Baltă (Kükü-lővár), Ioan Bornemisza.

Ioan Greb, în același an chiar, protestează contra introducerii Uni-versității săsesci în posesiunea Făgărașului, — ținut pe care Regele îl dăruie mai întâiu lui, fiilor și urmașilor săi.⁴⁷⁾

Ca răspuns la această protestare, Regele, la 1471, invită scaunele săsesci din Ardeal, să restituie lui Ioan Greb ținutul Făgărașului, pe care l-au luat dela dinsul și l-au adnexat la scaunele lor.⁴⁸⁾

Totuși Greb nu rămâne stăpânitor al Făgărașului; Universitatea să-sească ese câștigătoare din această luptă. La 1472, Regele Mateiu dăruiesce din nou Universității ținutul Făgăraș dimpreună cu domeniul Amlaș, acor-dându-le Sașilor, prin aceiași diplomă, mai multe privilegii față de Români.⁴⁹⁾ Ioan Greb a fost, se vede, deposedat cu totul și contra fiilor săi, cari, poate, mai pretindeau moștenirea părintească, chiar pe calea silniciei, po-runcesce Mateiu Corvin, la 1473, autorităților din Transilvania să nu le în-gădăue a ridica vre-un castel sau vre-o întăritură în Făgăraș.⁵⁰⁾

Astfel a decurs cearta pentru stăpânirea acestor două ducate ardele-nesci, pe cari Domnii Țerii Românesci le-au posedat — cu mici intreruperi —

⁴³⁾ Chiar în anul suirii lui Radul în scaun, la 3 Dec. (feria sexta proxima post festum beati Andrae apostoli), Regele Mateiu dă din Brașov o diplomă, prin care dăruiesce locui-torului de acolo, George Biro, satele Scharkan (Șercaia) și Mikofalu (?) din ținutul Făgă-rașului. Orig. Brașov; copie Acad. Rom.

⁴⁴⁾ Hurmuzaki, Documente, II², p. 155.

⁴⁵⁾ Ibid. p. 192.

⁴⁶⁾ Ib. p. 189.

⁴⁷⁾ Ib. p. 190.

⁴⁸⁾ Hurmuzaki, Doc., II², p. 201.

⁴⁹⁾ Ibid. p. 222; Transilvania, Sibiu 1873, p. 240.

⁵⁰⁾ Ibid. p. 224.

aproape un secol, ca feude ale Coroanei Ungariei și pe cari Radul și urmașii săi nu le mai posedă, Țara Românească mântinându-se de aci înainte, din ce în ce mai mult, în dependență politică de Imperiul Otoman. Totuși ele se găsesc în titulatura Domnilor Români până în sec. al XVII-lea, în timpul lui Radul Șerban Basarab și Mateiu-Vodă Basarab, fără ca acești Domni să le fi stăpânit de fapt, afară, cum am dis, de Radul cel Mare, care, se pare că le-a avut în stăpânire efectivă câți-va ani din domnia sa.⁵¹⁾

În legătură cu cearta enarată mai sus pentru stăpânirea Făgărașului și cu expediția nenorocită a lui Mateiu Corvin contra Moldovenilor la 1467, trebuie să punem și hotărîrea luată de Regele ungar împreună cu fruntașii țării, ca ținuturile Amlaș, Făgăraș și Rodna să nu poată fi instrăinate, ori dăruite vre-unui particular ci să rămână pentru totdeauna ale Regelui, care, la trebuință, să le poată dărui Voevoșilor Țerii Românesci și Moldovei.⁵²⁾

*

Chilia, închinată Turcilor, eră o sulă în coastele Moldovei Marelui Ștefan. Voevodul, care, fără seamăn, s'a luptat o viață întreagă, spre a propri revêrsarea Aliotmanului peste Țara lui în Europa creștină, nu se putea învoi la una ca aceasta; de aceia la 1465 se îndreaptă cu oaste asupra acestei cetăți.

Iată ce scrie Letopisețul dela Bistrița referitor la această expediție: În anul 6973 (1465), luna lui Ianuarie în 23, Joia pe la miezul nopții, intră Ștefan Voevod în Chilia și impresură cetatea și petrecu acolo în pace Joia, ear Vinerea de dimineață loviri și începură a dărâma toată ziua și se bătură până seara; „Sâmbătă se închină cetatea și cu voia lui Dumnezeu intră Ștefan Voevod în cetate și rămase acolo trei zile petrecând și lăudând pe D-șeu și îmblândind pe oamenii cetății; și le puse acolo pârclabi pe Isaia și pe Buhtea și-i învăță să păzească cetatea de limbile necredincioase; și astfel se întoarse cu toată oștirea sa în scaunul său dela Suceava“...⁵³⁾

⁵¹⁾ Asupra acestei cestiuni: Amlașul și Făgărașul în posesiunea Domnilor Români ca feude unguresi, scriitorul acestor șire are în pregătire un studiu.

⁵²⁾ Hurmuzaki, Doc., II^a, p. 179; cf. Onciul, Originele Principatelor române, București 1899, p. 58.

⁵³⁾ Bogdan, Cronice inedite, București 1895, p. 51—52.

Tot așa enarează evenimentul și *cronica moldo polonă* (Bogdan, Vechile cronici moldovenesi, București 1891, p. 224), numai cât spune că cetatea a luat-o Ștefan „dela Unguri“. Faptul îl explică dl prof. Bogdan (Vech. cron. p. 255, nota 20) așa, că traducătorul polon, care scia din cronică că Petru Vodă a cedat Chilia Ungurilor, ne mai aflând că cetatea a fost luată de Vlad Țepeș (recte, de Radul) și închinată Turcilor, a dedus că ea va fi fost a Ungurilor, când a luat-o Ștefan c. M. la 1465.

Analele Putnene (Bogdan, Vech. cron. p. 194) asupra acestui eveniment, au un reasumat după Letopisețul dela Bistrița, și

Ureche (Kogălniceanu, Letopisețe, București 1872, I, p. 152) se ține și el de Letop dela Bistrița, adăugând că tot atunci Ștefan a luat și Cetatea Albă. Ureche mai țice că tot atunci Ștefan a luat cetatea „dela păgâni“, sub cari probabil înțelege pe Turci (cf. Bogdan, Vech. p. 255, n. 20).

Prin limbile „necredincioase“ Letoprișețul de bună seamă înțelege pe păgâni, pe Turci.

Evenimentul e dar limpede: în 1465, Sâmbătă 26 Ianuarie, Ștefan cel Mare a cuprins Chilia.

Długosz ne-a transmis și el scire despre cuprinderea Chilieii la acest an de cătră Ștefan⁵⁴⁾; el ȳice însă, că cetatea s'a cuprins cu învoirea Regelui polon și a cetățenilor, cărora Cazimir le-a transmis scrisori prin Domnul Moldovei. Noi trebuie să dăm credința mărturiilor cronicelor noastre; ceea-ce adaugă cronicarul polon trebuie considerat „ca un act de patriotism din partea lui“.⁵⁵⁾

După cuprinderea cetății, Ștefan trimite soli Turcilor la Țarigrad, să încredințeze că el n'a luat cetatea din dușmănie față de ei, ci că o va ține tot pentru Sultanul; pe de altă parte Radul, după mărturia lui Długosz, atăta pe Sultan „ca să isbândească necredința lui Ștefan, carele sub pretestul haraciului servește craiului leșesc“.

Și era teamă, după 1465, că Turcii vor trece Dunărea. Mai ales Ardelenii, printre cari se răspândiseră fel de fel de faime, ba că Turcii sunt la Dunăre, ba că au trecut-o, ba că sunt ascunși prin munți, — erau cuprinși de această teamă.

Așa în 1466 Septembrie 5 (feria sexta proxima ante festum natavtatis virginis gloriosae), Ioan Pongrátz, voevodul Ardealului scrie din Cluj Sașilor că a auđit prin cercetașii săi, cumcă Turcii sunt adunați pe valea Dunării, pe care voesc s'o treacă și le cere să stea gata de apărare.⁵⁶⁾

La 25 Septembrie (feria quinta proxima ante festum beati Michaelis archangeli), același an. Ioan Pongrátz scrie din Cluj tot Sașilor că a auđit cumcă împăratul Turcilor a trimes lui Alibeg 10 mii de oameni din propria sa gardă și că Alibeg, cu aceștia și cu alții, formând o armată puternică, a trecut în taberă la Vidin voind să atace Ungaria.⁵⁷⁾

La 28 Septembrie (în die sancti Wenczeslai), tot în 1466, Magistrații Orăștiei scriu Sibienilor că, după scirile ce le-au primit dela nobilul Ladislau Kendefi din Țara Hațegului, Turcii stau ascunși în munții Carpați, gata să năvălească în Ardeal.⁵⁸⁾

Teama de o trecere a armatei turcești peste Dunăre cu scop de a năvăli în Ardeal se repetă și mai apoi, după anul 1466.

Așa Ioan Pongrátz scrie Sașilor din Ardeal, la 19 Iunie (în festo sanctae trinitatis) 1468, că Turcii au trecut Dunărea cu puteri mari și au de gând să năvălească în Ardeal, de aceea să se pregătească de rășboiu.⁵⁹⁾

⁵⁴⁾ Długosz, o. c. col. 344—45; Șincai, II, p. 71.

⁵⁵⁾ Iorga, Chilia, p. 129.

⁵⁶⁾ Orig., Sibiiu; copie Acad. Rom.; Archiv des Vereins für Siebenb. Landeskunde, Neue Folge XV, 194.

⁵⁷⁾ Orig. Sibiiu; copie Acad. Rom.

⁵⁸⁾ Hurmuz. Doc. II^a, p. 169; orig. Sibiiu; copie Acad. Rom.

⁵⁹⁾ Doc. II^a, p. 182; orig. Sibiiu; copie Acad. Rom.

La 21 Octomvrie (in festo beati Georgii martiris) același an, tot Pongrátz scrie din Reghin Sibienilor, să cerceteze prin oamenii lor, dacă sunt adevărate scirile că Turcii ar fi adunați la Dunăre cu gând să năvălească în Ardeal și să'i răspundă în grabă.⁶⁰⁾

Și, în sfârșit, Magistratul din Sibiu scrie Sașilor din Șinca, la 7 Ianuarie 1471 (in crastino festi Epiphaniarum domini) că a primit scrisoare dela vice-voivodul Ardealului, Dominic de Ikthar, prin care-l anunță că Turcii, bine pregătiți de războiu, s'au strâns în părțile Țerii Românesci, voinđ să intre pe sub ascuns în Ardeal.⁶¹⁾

Aceste repetate temeri, mai ales cele din 1466, că armatele turcesci trec, ori au trecut Dunărea, nu putem ști dacă se răspândiseră din credință că Turcii aveau să vină „spre a isbândi necredința lui Ștefan“⁶²⁾, ci mai degrabă prin faptul că de astădată Ardeleni nu mai aveau la spatele lor un Domn român peste care să treacă mai întâiu Turcii înainte de a străbate Carpații, ci pe unul închinat acestora, deci gata a tăinuî ori-ce eventuală mișcare a trupelor turcesci prin țara sa.⁶³⁾

Ardelenii îl bănuiau și temeau pe Radul, deși acesta se arăta prietin și binevoitor lor; ba chiar, — cum rezultă din cercetarea relațiunilor, ce Radul le-a avut cu Ardealul, în special cu cele două orașe dela graniță: Sibiu și Brașovul, mai ales cu acesta din urmă, relațiuni pe cari credem nimerit a le urmări acum — Domnul Țerii Românesci se presentă de fapt credincios prietin Ardelenilor.

La 4 Martie (feria sexta proxima post dominicam invocavit) 1463, Ioan Pongrátz, voivodul Ardealului, scrie Brașovenilor că Radul, voevodul Țerii Românesci, l'a înștiințat cumcă Turcii se adună contra regatului ungar; ei să se pregătească de luptă, să trimeată cercetașii spre a afla despre mișcările Turcilor, iar despre cele ce vor afla să-l vestească și pe densus.⁶⁴⁾

La 11 Iunie (feria quinta in festo beati Barnabae apostoli) 1467, Radul scrie din Bucuresci Magistratilor din Sibiu și îi roagă ca să lase a trece în bună pace prin cetatea lor, pe un credincios al său, Manea.⁶⁵⁾

⁶⁰⁾ Orig. Sibiu; copie Acad. Rom.

⁶¹⁾ Orig. Bistrița; copie Acad. Rom.

⁶²⁾ Iorga, Chilia, p. 129.

⁶³⁾ Nu e exclusă nici posibilitatea ca oaste turcească, puțină se înțelege, să fi stărunit prin Țara Românească, ca gardă lăsată de Turci Domnului, poate chiar prin munți, pe acolo pe unde-o căuta cercetașii Sibienilor.

⁶⁴⁾ Orig. Brașov; copie Acad. Rom.

În adevăr în primăvara anului 1463, când datează și această scrisoare, Mohamed făcea mari pregătiri militare. Strânse o armată de 150.000 soldați și plecă în contra Bosniei pe care-o supuse. Mateiu Corvin mergând să libereze această țară, are în anul următor lupte cu Turcii. (Cf. A. Huber, Geschichte Oesterreichs, Gotha 1888, III, p. 208—209). Poate că la pregătirile militare din primăvara anului 1463 se referă scirea ce Radul i-a trimis-o lui Pongrátz, nesciindu-se la început scopul acestor pregătiri.

⁶⁵⁾ Orig. Sibiu; copie Acad. Rom.

La 25 Octobree (die beatae Margarethae virginis et martirys), 1468, Radul scrie Magistratului din Sibiiu într'o pricină a unui oare care Ivan și a tovarășilor acestuia.⁶⁶⁾

La 4 Februarie (die Sabatho proximo post festum purificationis beatae Mariae virginis) 1469, Domnul Țării Românești scrie Magistratilor din Sibiiu că a trimis pe credinciosul său Mihail la Ioan Pongrátz și îi roagă să-i arete calea, și dacă pot, să-i dea un om, care să-l însoțească până la voevodul Ardealului.⁶⁷⁾

Printre scrisorile slavonice ale Domnilor români, aflătoare în Arhivul orașenesc din Brașov, Miletic a găsit *patru* dela Radul cel Frumos, dintre cari numai una e datată.

Aceasta, din 6 Martie 1470 (6978) e o carte de învoire vamală, convocată în urma oare căror neînțelegeri comerciale, pe care Radul o încheie cu județul și pârgarii Brașovului și prin care comerțanții, și dintr'o parte și din alta, vor putea neguțători în Ardeal și Țara Românească cu desăvârșită slobozenie. O asemenea carte de învoială, întărită cu pecetea orașului, cere Radul să-i trimeată și lui Brașovenii, cel mai târziu peste 25 de zile.⁶⁸⁾

În a doua scrisoare, fără dată, Radul scrie Brașovenilor că ei vor fi slobozi a veni în țara sa spre a se hrăni cu pace și cu dreptate însă.⁶⁹⁾

În a treia, iarăși fără de dată, el cere județului și pârgarilor din Brașov să urmărească pe văduva unui oare-care Hanăș din Blumena pentru nesece bani, ce un supus al său, fiul Hacicului din Râmnic, i-a fost dat împrumut bărbatului ei, ca supusul său să nu rămână în pagubă.⁷⁰⁾

Și, în sfârșit, în a patra scrisoare Domnul Țării Românești scrie ace-lorași Brașoveni că trimite pe sluga sa, Alexe, spre a-i târgul din Brașov două caré mari și ferecate, și alte lucruri de care are trebuință și-i roagă să-i stea acelu Alexe în ajutor la târguire.⁷¹⁾

Pentru a completa scirile privitoare la relațiunile lui Radul cu Ardealul, trebuie să spunem că mai sunt două scrisori către Brașoveni, din 1470 și 1472, privitoare însă la luptele cu Ștefan cel Mare și pe care le vom aduce mai încolo, când ne vom ocupa de aceste lupte.

În scrisorile înșirate mai sus, Radul, de câte ori găsește ocașiune, numesce pe Regele Ungariei „serenissimi nostri regis“; pe Ardeleni caută să-i încredințeze despre sincera lui prietinie, mergând până acolo, încât să-i însciiințeze despre un plănuț atac al Turcilor în contra Ungariei; le cerea, în

⁶⁶⁾ Ibid.

Această scrisoare e datată din *Repez*, localitate ce poate fi opidul sășesc din Ardeal, numit românește Cohalm; și Radul o scrie împreună cu „alii iudices de praedicta Repez vestri amici et fratres toti“.

⁶⁷⁾ Orig. Sibiiu; copie Acad. Rom.

⁶⁸⁾ Sbornic, Sofia, XIII, p. 80, nr. 80.

⁶⁹⁾ Ibid., p. 79, nr. 78.

⁷⁰⁾ Ib., p. 80, nr. 79.

⁷¹⁾ Ib., p. 81, nr. 81.

schimb, o asemenea prietinie și din partea lor. Ardelenii însă l-au bănuț tot deuna, l'au săpat pe sub ascuns, și, la urma urmelor, când el a căutat mântuire la ei, cum vom vedé, l'au dat prins în mânilor Ștefan cel Mare, care l'a și omorit.

Aceasta a fost politica lui Radul față de Ungaria, politica Domnului care caută — spre a-și mântănea tronul, să trăiască în bună pace cu o țară, care multă vreme și-a eluptat alături cu poarta suzeranitatea asupra Țării Romănesci, avându-și spriginiții sei la domnie contra celor ai Porței.

Dar dacă Ungaria nu l-a dușmănit pe față pe acest Domn slab și fără de personalitate, din cauze arătate mai sus, nu tot așa s'a purtat Voevodul celei lalte țeri vecine, Ștefan cel Mare.

*

În anul 1470 încep luptele între cei doi Voevođi romăni, cari lupte se vor termina numai atunci când Radul va fi răpus și ucis. Ele încep cu prădarea și dărămarea Brăilei de cătră Ștefan cel Mare, despre care scrie Letopisețul dela Bistrița :

„În anul 6978 (1470) luna lui Februarie în 27, Marți în săptămăna „albă, au prădat și au dărămat Ștefan Voevod Brăila“. ⁷²⁾

Atacul acesta a fost neașteptat. Cronica nu ne relatează despre vre-o lovitură între Domnii îndușmăniți: Ștefan se întoarce în Moldova, iar Radul află că protivnicul său și-a procurat cele necesare rășboiului dela Ardeleni. Aceasta ne-o spune Radul însuși într'o scrisoare trimisă Brașovenilor din Buzeu la 26 Maiu (în die beati translationis beati Augustini) 1470. ⁷³⁾ În această scrisoare Domnul Țării Romănesci cere Brașovenilor să-i comunice prin omul lor, Nicolae Placht: cum se face că ei, cari au avut tot deauna pace din partea lui și care toate li le-au îngăduit pe când regele lor nu avea de loc pace cu Moldovenii și cu Domnul lor, Ștefan, — cum se face că ei trăesc în pace cu acest Ștefan, care are șpioni printre ei, și îi vënd arme și îi dau multe altele, ori ce-i place lui și Moldovenilor.

După aceasta mustrare Radul le aduce aminte, ce li s'ar fi întimplat lor, când el, sciind faptele lor contra regelui ⁷⁴⁾, ar fi fost cu cuget rău asupra-le.

Astfel încep ostilitățile între cei doi domni romăni.

⁷²⁾ Bogdan, Cronice inedite, p. 53.

Cf. Cronica moldo polonă (Bogdan, Vechile cron. p. 225); Annalele putnene (Ibid., p. 195) și Ureche (Kogălniceanu, Letop. I², p. 157). Ureche înainte de a descrie evenimentul explică dușmănia dintre Domnii romăni astfel: „Într'acele vremi au întrat zavistie între Ștefan Vodă, și între Radul Vodă, Domnul Muntenesc. Pre obiceiul firii omenesci, de ce are de ce poftesce să aibă mai mult, nu ajungea lui Ștefan Vodă ale sale să le țină și să le sprijinească ci, din lăcomie, cele ce nu era a lui încă vrea să le cuprindă“.

⁷³⁾ Orig. Brașov; copie Acad. Rom.

⁷⁴⁾ Radul, de sigur, face aci amintire de complotul și rășcoala făurită în contra lui Mateiu Corvin, pe când acesta era în Moldova, în contra lui Ștefan (Hurmuz. Doc. II², pagina 172).

În cursul verii anului 1470 Ștefan era pe picior de război. Când la 15 August 1470 Kazimir, regele Poloniei, veni la Camenița, să primească jurământul lui Ștefan, acesta se scuză că nu poate veni, având război cu Radul, dar promite că va veni la anul următor, 1471, în Maiu; se mai roagă de Cazimir ca să mijlocească a se așeza războiul acesta.

Aceasta o scim din cronicarii poloni.

Cromer scrie sub anul 1470:

„Cazimir al IV-lea, craiul Poloniei au venit..... să primească jurământul făgăduit de Ștefan Moldoveanul; dar acesta, aretând că are război cu Radul, Domnul Valachiei, n'au venit. ei au trimis soli și cărți pecetluite, prin care au făgăduit că va merge în luna lui Maiu din anul viitor. Intracea se rugă de Cazimir craiul, ca prin mijlocirea sa să se așeze războiul dintre dînsul și Radul. despre care au și avut grije craiul, temându-se ca nu cumva, aducînd Radul pe Turci să stopsească toată Moldova.“⁷⁵⁾

Asemenea scrie Dlugosz.⁷⁶⁾

Lupta nu s'a așezat; ea reîncepe în anul viitor, 1471 Martie 7, despre care scrie Letopisețul dela Bistrița:

„În anul 6979 (1471) luna lui Mart în 7, într'o Joi, s'au dat luptă cu Radul Voevod la *Soci* și au biruit Ștefan Voevod cu milostivirea lui Dđeu și cu ajutorul puternicului Dđeu Savaot, și au omorit mare mulțime dintre ei. Și toate steagurile lui au fost luate, chiar marele schiptru a lui Radul Voevod au fost luat; și mulți viteji au fost prinși atunci, care mai apoi fură tăiați; lăsat-au cu viață numai pe doi boeri mari, pe Mircea comisul și pe Stan logofătul“.⁷⁷⁾

Observăm că în acest an 7 Martie cade chiar într'o Joi, cum scrie letopisețul.

Localitatea *Soci* nu se poate stabili în ce loc să fi fost; din cei doi boeri cruțați de Ștefan: Mircea comisul și Stan logofătul, cel dintăiu se constată prin documente și anume într'un chrisov din 25 Ghenar 1471⁷⁸⁾ și într'altul din 15 Ianuarie 1467.⁷⁹⁾

Lupta aceasta dela *Soci* n'a fost hotăritoare: Radul a fost bătut, dar și Ștefan s'a întors acasă. Scopul său eră să pună pe tronul Țării Românesci omul său, pe Laiot, care, cum țice Căpitanul „ce mai dinainte vreme eră lângă Ștefan“; de astădată însă n'a isbutit.

⁷⁵⁾ Cromerus, De origine et rebus gestis Polonorum, Basel 1555, p. 610; Șincai, II, p. 86.

⁷⁶⁾ Dlugosz, op. cit., col. 458.

Di Ioan Ursu (Relațiile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ștefan cel Mare, Piatra-N. 1900, p. 97) pune acest eveniment în 1469, greșit. Greșeala provine de acolo că la Dlugosz, într'adevăr, evenimentul e enarat sub anul 1469, dar, evident, e o greșeală de tipar, căci coloana din naintea și din urma celei cu nr. 458. în care e descris evenimentul, poartă anul 1470. Ș'apoi la 1469 nu începu-eră încă ostilitățile dintre Ștefan și Radul.

⁷⁷⁾ Bogdan, Cron. ined., p. 53; cf: Cronica moldo-polonă (Bogdan, Vechile, p. 225); Analele Putnene (Ibid. p. 195) și Ureche (Letop. ed. II, I, p. 157—8).

⁷⁸⁾ Venelin, op. cit., p. 95.

⁷⁹⁾ Sbornic, IX, p. 335; Arh. Statului: Condica Mstirii Cozia, I, p. 819.

Dnii C. Giurescu, într'o recenziune asupra lucrării pomenite a dlui Gr. Conduratu: *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria până la 1526*⁸⁰⁾ și C. Ioannin, într'o lucrare inedită, cetită anul trecut în seminarul nostru⁸¹⁾, cred că de slăbiciunea lui Radul în urma bătălii dela Soci ar fi profitat Basarab cel Tânăr (Mlad), care, cu ajutor dela Unguri, ar fi ocupat tronul Țării Românești, alungând pe Radul, care, refugiat la Turci, după un oare care timp, cu ajutor dela ei, și-ar fi reluat tronul.

Aceasta hipotesă se întemeiază pe faptul că ne-a rămas dela acest Basarab Mlad un chrisov dat de el ca Domn, în Bucuresci și pe care Venelin l-a datat: 3 Aprilie 1472.⁸²⁾

Nici un alt indiciu istoric nu stă însă în sprijinul acestei hipotese; din potrivă avem altele, cari indică contrariul; căci cât privesce despre chrisovul din 3 Aprilie 1472, credem că nu e greu de arătat, că el trebuie să fi avut o dată posterioară, anume din timpul domniei lui Basarab Mlad (1477—82), care dată a fost cetită și transcrisă rău.

Într'adevăr, în chrisovul din chestie, ca și în toate celelalte rămase dela el, Basarab cel Tânăr se numesce „fiul Bunului Basarabă Voevod“, care Voevod nu poate fi decât *Laiot Basarab cel Bêtrân*, Domnul Țării dela 1474—76 și a doua oară în 77.⁸³⁾

⁸⁰⁾ Convorbiri literare, XXXIII, p. 336.

⁸¹⁾ Archiva seminarului, Din istoria Munteniei (1471—1482).

⁸²⁾ Venelin, op. cit. p. 111.

⁸³⁾ Laiot e fiul lui Dan II, care, într'un chrisov al său din 1421 Sept. 10 (Brezoianu, op. cit., p. 233), numesce ca fii ai săi pe: Danciul și *Basarabă*; însuși se numesce în crisoavele sale „fiul Marelui Dan-Voevod“ (a) Brez., p. 238; b) Ibid.; c) Venelin., p. 118—19; d) Sbornic, XIII, p. 81, etc.); e singurul și cel dintâu care poartă consequent numele de Basarabă: așa dar Basarab Mlad „fiul Bunului Basarabă Voevod“ și *nepotul* Marelui Dan-Voevod (într'un crisoav din 3 Ap. 1480, numesce pe Dan-Voevod *bunic*, Brez., p. 238; Sbornic, IX, p. 336), nu poate fi decât fiul lui Laiot Basarab.

Di Ghibănescu (Arh. soc. sc. și lit., Iași, VII, p. 129) crede că Dan II a avut doi fii cu numele de Basarabă: unul, cel pomenit de Dan ca fiu al său, dela care am avea un chrisov din 1442 *Mart 23*, pentru Mstirea Snagovului (Brez., p. 235) și care ar fi tatăl lui Basarab cel tiner; un altul, Basarab Laiot, care n'ar veni decât unchiu lui Mlad, pentru că „a cofunda pe Basarab Laiot cu acel Basarab din 1442 — ȳice d' Ghibănescu — s'ar puté, dar se opune distanța de 34 ani“. Deci crede că Mlad e nepot l. Laiot, în loc de fiu.

Chrisorul de mai sus, din 1442 *Mart 23*, dela un „Basarab Vv., fiul lui Basarab Vv.“ cum îl dă în registrul său Brezoianu, l-a încurcat pe di Ghibănescu într'o cestiane atât de evidentă. dacă vom cerceta mai de aproape acest chrisov.

Într'adevăr. în codica Mstirii Snagov (Acad. Rom.) se află — în traducere — un chrisov, prin care se dă și se întăresce o sumă de proprietăți ale acestei mănăstiri de către „Basarabă Vv., fiul Bunului Basarabă Vv.“, care Voevod, după cum de îndată se poate vedé din chiar acest titlu, nu e decât Basarab Mlad. — Chrisovul are însă data: 6908 (1400) *23 Martie*. Data aceasta, fără 'ndoială falsificată de călugări, l-a făcut pe Brezoianu, care scia că pe la 1400 domnia Mircea, să-i dee o altă, pe cea de 1442 *Martie 23* dată și în Cronologia Țării Românești, cu totul arbitrar să atribue crisoavul acesta lui Basarabă, fiul lui Dan II, pe care-l face să domnească în acest timp. Lista boerilor divăniți din acest crisoav fiind însă absolut identică cu cea dintr'alte crisoave dela Basarabă Mlad (d. p. Sbornic, IX, p. 338—9), l-a făcut pe Brezoianu ca tot pe acest crisoav să-l treacă în registrul și

Cum ar fi putut dar fiul să-l tituleze pe tatăl său „Voevod“ câtă vreme el nu domnise încă? Iată un fapt, care ne face să ne îndoim cu totul despre exactitatea datei chrisovului publicat de Venelin.⁸⁴⁾

Nu poate fi dar chrisovul lui Basarab-Mlad din 1472 și nici el Domn Terii în vremea aceea. Iată câte-va indicii, cari sprijinesc aceasta:

Dacă, după cum se susține, Basarab Mlad ar fi ocupat tronul cu ajutor delă Unguri, aceasta nu s'ar fi putut întâmpla decât curînd după înfrîngerea lui Radul la *Soci*, — când acesta, slăbit, ne mai putînd înfrunta pe un al doilea dușman, s'ar fi retras la Turci după ajutor, deci în 1471. Ar fi urmat de aci, dacă Basarab Mlad ar fi ocupat scaunul Terii în 1471 cu ajutor delă Unguri, ca relațiile bune, ce am văzut c'au existat între Radul și Ardeleni, să se nimicească în urma unei atari purtări a acestora.

Aceasta nu s'a întîmplat. În 1472, Radul eră în pregătirea și în așteptarea desfășurării mai departe a luptei începută cu Ștefan și în bune relațiuni cu vecinii săi de peste Carpați; căci, iată, în câte-va vorbe, ce scrie el Brașovenilor în anul 1472, *die dominico*, — într'o Duminecă oare-care: ⁸⁵⁾

---

pentru Mlad, de astă dată cu data 1482 *Martie 23* (Brez., p. 239). Nu e îndoială dar c'avem a face cu un chrisov delă Basarab Mlad, a cărui dată a fost schimbată de călugării Mănăstirii. De ce?

Mănăstirea Snagov a trecut în toată vremea, după cum și este de fapt, ca una din cele mai vechi din Țară. Călugărilor, cari, pe cât se pare, nu posedau documente mai vechi decât din vremea lui Dan II, pentru justificarea privilegiilor și daniilor făcute mănăstirii, le trebuia unul mai vechiu. Și, probabil, posedând unul delă un „Basarab, fiul lui Basarab“ — deci cu numele Voevodului puțin precis, pentru că *Basarab*, fiind numele generic al dinastiei, toți Domnii vechi se puteau numi astfel; și mai cuprinzînd acest chrisov privilegii și danii însemnate (19 moșii, numeroase mori, venituri de vămi și munți), i-au schimbat data prin cea de 1400, sub care este citat în chrisoavele de confirmare a proprietăților mănăstirești, date de Domnii posteriori.

Acest chrisov a lui Basarab Mlad, cu data falsificată, trecea drept cel mai vechiu al mănăstirii, iar Basarab, fiul lui Basarab ca ctitorul ei. Astfel Constantin Șerban Voevod, într'un chrisov din 1654 Maiu 30 (*Condica Mstirii Snagov*, p. 33), confirmă proprietățile și privilegiile Mănăstirii, după ce a văzut „cărțile celui de intru veșnică pomenire Basarab Voevod, fiul lui Basarab cel Bun Voevod, delă anul 6908 (1400), carele au zidit dintru început această sfîntă Mănăstire și au miluit-o cu aceste“ și apoi înșiră și celelalte chrisoave mai vechi: delă Dan II, Vlad Dracul, Gavril Moghilă, Radu Mihnea, etc.

Nu există dar un Domn „Basarabă, fiul lui Basarab“ la 1442: a fost numai un Basarab, fiul lui Dan II, numit Laiot cel Bêtrân; acesta e tatăl lui Basarab, care prin opoziție a luat numele de cel Tinăr“, — amîndoi fiind pretendenți la domnie.

⁸⁴⁾ S'au făcut încercări de a se stabili exactitatea datei de 3 Aprilie 1472, din compararea listei boerilor divăniți din acest chrisov cu boerii lui Radul din chrisoavele sale. Încercări prisoselnice pentru nise vremuri politice atât de nestatornice! Afară de trei boeri, stâlpi ai divanului domnesc: *Dragomir Manea*, *Cazan Sahacov* și *Neagoe Borcea*, cari se găsesc numiți în chrisoave sub Radul (*Sbornic*, IX, p. 337; *Venelin*, p. 95), sub Laiot Basarab (*Venelin*, p. 118—19), sub Basarab Mlad (*Venelin*, p. 111) și sub Vlad Călugărul (*Venelin*, p. 124—25 și 129—130; *Sbornic*, IX, p. 340 și 341), numele celorlalți boeri din divan se schimbă la tot chrisovul. Faptul că cei trei boeri de mai sus se află în divan sub patru Voevoși, cari se succed unul după altul în scaunul Terii, nu poate hotări, credem, data chrisovului de mai sus.

⁸⁵⁾ Orig. Brașov; copie Acad. Rom.; cf. Iorga, Stud. și doc. III, p. XXXV.

„Va'm rugat să ne faceți unele servicii; dar până acum nu ne-ați făcut nimic, fiind-că n'ați trimes pe nimene dela voi la noi. Vă rugăm deci, prietinesce, să ne comunicați despre starea strălucitului domnului regelui nostru: unde este, dacă a încheiat pace cu Casimir și ce vrea să facă acum; deasemenea despre starea lui Ștefan-Voevodul, indușmănitul nostru, și despre *Laiot*: dacă voiese să vie cu armată să turbure țara noastră; apoi și de Sécuii din cele două scaune, Vașarhei și Cic și din celelalte scaune: dacă au dat dijma oamenilor cătră dușmanul nostru în ce parte-i va duce.

„Aceste în scrisoarea voastră să ni le scrieți și să ni le trimeteți în grabă prin credinciosul nostru Ioan, și altele câte puteți auzi, prin supușii voștri, să ni le scrieți. Să țineți socoteală că până acum am trăit în bună vecinătate, pe care o vom mântinē, dacă Dđeu ne va da sănătate.“

Aceste sunt indicii, cari, socotim, ne pot hotări a îndepărta hipotesa cumcă Radul ar fi perdut tronul în urma luptei dela Soci. El a rămas în scaunul domnesc, stircind de aproape despre planurile indușmănitului său, Ștefan, care, întorcēndu-se în Moldova, tot gândul lui Radul îl poartă.

Aceasta se vede dintr'o scrisoare a lui cătră Regele Poloniei, care-i ceruse să-i trimeată pe fiul său, Alexandru, spre a-i fi de ajutor, să cuprindă coroana Bohemiei, pentru care eră în luptă cu Mateiu Corvin.

Iată ce răspundea Ștefan:

„Filiū suū auxilio ad Bohemiam ocupandam mittere non posse, contra Radul vojevodam opem ab eo petit.“⁸⁶⁾

Vrea să dică acum, la 13 Iulie 1471, Ștefan cere ajutor în contra lui Radul care „întăresce o cetate la hotare, Crăciuna“.⁸⁷⁾ Ajutorul probabil nu i-a sosit, căci lupta ce urmează între cei doi domni, se dă numai în toamna anului 1473 și fără ajutor dela Poloni.

Despre această luptă scrie Letopisețul dela Bistrița:

„In anul 6981 (1472) luna lui Novembre în 8, Lunia, împărți Ștefan Voevod oștirii sale steagurile la Milcov și porniră din nou, împreună cu *Basarab*, asupra lui Radul Voevod, și încăerându-se într'o Joi, la locul ce se cheamă Cursul Apei, se bătură acolo până seara; tot așa și Vinerea și Sămbăta până seara, adecă până la 20 ale aceleiași luni. Sămbăta spre Duminecă lasă Radul voevod toate ale sale în tabără și fugi cu toată oștirea în scaunul său numit Dâmbovița; în 23 sosi Ștefan Voevod cu toată oștirea sa și impresură cetatea Dâmboviții; Radul Voevod fugi în aceiași noapte; în 24 ale aceleiași luni, într'o Mercuri, luă Ștefan Voevod cetatea și intră întrânsa și luă pe Doamna lui Radul Voevod și pe fica lui, *unica sa fiică*, și toate comorile lui și toate hainele lui și toate steagurile lui; și petrecu acolo trei zile în veselie și apoi se întoarse în scaunul său din Suceava....

⁸⁶⁾ Hurmuz. Doc. II², p. 214; Monumenta medii aevi hist. Poloniae, XI, p. 463

⁸⁷⁾ Iorga, Studii și Doc. III, p. XXXV.

Pe Băsărab îl lăsă să domnească în țara muntenească și domni o lună, iar Radul Voevod fugi la Turci și luând cu sine 15 mii de Turci îl lovi pe Basarab într'o Joi, Dechemvrie 23, și'l birui pe Basarab cu toate oștile lui; Basarab fugi în țara Moldovenească, ear Turcii veniră pe urma lui și-si aședară tabăra la Bêrlad, Dechemvrie 31 într'o Vineri, și apoi slobođiră Navrapii și pustiiră țara și se întoarseră și prădară și în țara muntenească toți cei ce era cu Basarab⁸⁸⁾.

Datele de mai sus, date de cronici, nu se potrivesc pentru anul 1472; se potrivesc însă exact pentru 1473, — după cum cel întâiu a arătat aceasta dl C. Giurescu în recenziunea amintită și într'un studiu special⁸⁹⁾; drept aceea se pune bătălia dela Cursul apei în 1473, toamna.

Această strămutare se impune și prin scirile cronicarilor poloni, Dlugosz și Cromer⁹⁰⁾, cari ne spun cumcă au sosit solii lui Ștefan al Moldovei la Vișlița, unde se afla regele Poloniei, în 8 Ianuarie 1474, — însciințându-l de isbânda asupra lui Radul, și trimitându'i, spre adevărire, din trofeele luate dela invins; dar — ȃic numiții cronicari — vestea bună s'a turburat după trei ȃile printr'alta mai slabă, venită tot dela Ștefan, anume că Radul s'a întors cu Turcii, a stricat orânduiala făcută în Țara Românească de Ștefan, și acum pradă Moldova. Ștefan cere ajutor craiului polon, care au și orânduit ajutor numai decât sub comanda căpitanului din Snyatni, Mihail Buczaczki; dar au mai trimes și doi soli, pe Dobeslau Biszowski și Aegidius Suchodolski, cu însărcinarea de a-l împăca cu Radul, pentru-ca astfel să poată ajuta Ștefan pe Craiul polon în luptele sale cu Ungaria.

Misiunea solii de pace n'a isbutit: că mintea lui Ștefan nu sta intru aceea, ca să se împace cu Radul, nu că doară n'ar primi condiții cuvioase, ci pentru-că Radul dăduse toate cetățile în mâna Turcilor și acum de sine tocmai nimica nu putea isprăvi, fiind sub credință străină.

Stabilită fiind data bătălii, care nu poate fi decât 1473 toamna târđiu, să vedem unde poate să fi fost locul, pe care s'a dat bătălia: „*Cursul apei*“ ?

Nu se poate satori în ce loc din ținutul Râmnicului Sărat⁹¹⁾ să fi fost Cursul apei. Există o legendă în comuna *Mărtinesci* (plasa Marginea de jos pe riul Râmnic), care păstrează amintirea unei lupte între Ruși și Turci întemplată pe la sfârșitul sec. al XVIII-lea; se găsesc chiar pe teritoriul comunei resturi de material resboinic.

Autorul dicționarului geografic al Județului Râmnicul-Sărat crede că pe teritorul comunei *Mărtinesci* ar fi fost localitatea Cursul apei, fapt ce nu se

⁸⁸⁾ Bogdan, Cron. ined. p. 53—54; cf. Cronica moldo-polonă (I. c. p. 226); Analele Putnene (I. c. p. 156) și Ureche (Letopisețe I. p. 158—9).

⁸⁹⁾ Convorbiri literare, XXXIV, p. 702 seqq.

⁹⁰⁾ Dlugosz, op. cit., col. 508—509; Cromer, op. cit. p. 622—623.

⁹¹⁾ Gr. Dănescu, Dicționarul geografic al Jud. Râmnicul Sărat, București 1896, pag. 184 și 252.

poate răzima pe nimic din cele cercetate și aflate. Frunzescu⁹²⁾ ține că localitatea Cursul apei se află în Jud. Râmnicul-Sărat, Picot⁹³⁾ o stabilește după Frunzescu.

Cât despre cetatea Dâmboviții, dl prof. Gr. Tocilescu a arătat că ea trebuie căutată pe teritoriul Bucureștilor, „pe malul drept al râului cu același nume, deasupra și în jurul unuia din cele trei dealuri: Mihai-Vodă, Mitropolie sau Radul Vodă“.⁹⁴⁾

Lupta, de sigur, s'a întâmplat așa cum ne-o enarează letopisețul, pentru care lucru am și reprodus-o în întregime: Radul a fost detronat, Laiot a ajuns Domn, Radul s'a întors cu Turcii, a alungat pe Laiot și a prădat țara Moldovei până la Bêrlad. Ștefan cere ajutor grabnic dela Leși, care se și hotărăse sub conducerea Căpitanului din Snyatin, Mihail Buczaczki.

Că aceste evenimente s'au petrecut la sfârșitul anului 1473 și începutul celui viitor, stă mărturie și o scrisoare a Răgusanilor către Regele Ungariei din 31 Ianuarie 1474⁹⁵⁾, prin care-i trimit vestile, pe care solii lor, întorși dela Țarigrad, le-au adus: Că dacă sultanul va încheia pace cu Uzunhassan, va trimite pe Soliman bei eunucul în Albania și Moldova, al cărui Domn a alungat pe Domnul Țerii-Românești, Radul credinciosul sultanului.⁹⁶⁾

*

Cronicarii poloni ne mărturisesc, că ajutorul cerut de Ștefan s'a dat. Domnul moldovean nu putea lăsa nepedepsită o încălcare a țării sale; și deși cronicile moldovenesci contimpurane nu ne spun nimic de vre-o a *patra* expedițiune a lui Ștefan în contra lui Radul în 1474, trebuie s'o deducem cu necesitate, pentru-că pe Laiot, protejatul lui Ștefan, îl aflăm domn în urma lui Radul, pentru-că cronica lui Constantin Căpitanul ne spune:

„În vremile acestea Ștefan Vodă dela Moldova vădând că Radul Vodă au venit cu Turcii și au scos pe Laiotă Vodă, și l-au gonit, nu s'au îngăduit: ci au cerut ajutor dela Leși și au venit de au scos pe Radul Vodă și au aședat pe Laiotă Vodă la scaun“.⁹⁷⁾

⁹²⁾ Dicționarul topografic și statistic al României, București 1872, pag. 152.

⁹³⁾ E. Picot, *Cronique de Moldavie par Urechi*, Paris 1878, pag. 118.

⁹⁴⁾ Cetatea București sau cetatea Dâmboviții, Tinerimea Română, revista, serie nouă București a. 1, Nr. 1, pag. 12.

⁹⁵⁾ Gelcich-Thallóczy, *Raguza és Magyarországnak*, Budapest 1887, p. 630.

⁹⁶⁾ „Fertur in super, quod hoc anno, si ipsa pax (cu Uzunhassan) sequitur ipse personaliter sit ocio operam daturus; quod que novum Romanie bassam, qui est quidam Bosnensis natione, Saliman Begh eunuchus, ad partes Albanie expediturus, ad damna quoque Moldavie exercitum parabat propter conceptam indignationem quam favore Stephani Moldavie Vaivode Radulus Valachia maioris dominus, qui dicto imperatori serviebat, eiectus sit“. Cf. Jorga, *Chilia*, p. 138.

⁹⁷⁾ Veți mai sus.

Și, în sfârșit, pentru că și cronicarii poloni ne vorbesc de o expediție a lui Ștefan Vodă în Țara Românească, când a prins pe însuși Radul și, de bună seamă, l-a ucis.

Iată ce scrie Dlugosz sub anul 1477 :

„Ștefan, Voevodul Moldovei,.... pe la ziua sf. Martin au intrat cu oastea sa în Valachia și pe Radul, fiul lui Vlad Dracul, carele era pus Domn Valachiei de împăratul turcesc, dându-i-se acesta prin cetățenii din Brașov, l-au prins și după ce au cuprins toată Valachia..... pe Tipulița l-au pus Domn Valachiei....“⁹⁸⁾

Asemenea Cromer⁹⁹⁾ și Ureche, care a luat scirea din dișii cronicari.¹⁰⁰⁾ Și Engel cunoștea această scire, dar, ca istoric, o pune în legătură cu alte evenimente, așa că mai rău încercă cestiunea.

Scirea aceasta, credem, se rapoartă la detronarea lui Radul: Acesta strămtorat și alungat de Ștefan, crede că și poate afla scut la vecinii săi din Brașov, în prietinia cărora, am văzut, se bizuia atât de mult. Brașovenii însă îl dau prins Voevodului moldovean, care, cum vom vedea din altă scire, se pare că l-a ucis.

Relațiile cronicarilor poloni înfățișază însă două neajunsuri: se spune că expediția s'a făcut în 1477, pe când, de sigur, ea s'a făcut în 1474 și se mai spune că Ștefan în locul lui Radul a pus domn pe Țepeluș. Credem însă că aceste două neajunsuri se pot explica: cronicarul a putut să greșească anul, date fiind dese schimbări de domni ce le-au făcut Ștefan în Țara Românească, ș'apoi Dlugosz, deși contimpuran, are multe date privitoare la istoria noastră greșite; cronicarul a mai putut face confuziune și de nume, dat fiind că Laiot și Țepeluș, amândoi se numeau *Basarab* și mai erau apoi tatăl și fiul, cari unul contra celuilalt își disputau tronul și confuzia era ușor de făcut.

În ori-ce cas, credem, că această explicație e mai plausibilă decât aceea că în scirea lui Dlugosz și Cromer ar fi confundate două evenimente istorice deosebite: detronarea lui Radul și intronarea a doua a lui Vlad Țepeș și că s'ar raporta la acest din urmă¹⁰¹⁾ și mai cu seamă decât explicarea dată de dnii Ioannin și Giurescu în lucrările pomenite mai sus, anume că scirea s'ar raporta la uciderea lui Laiot și intronarea lui Țepeluș, ceea ce ar fi foarte greu de admis.

Că acest eveniment s'a întâmplat în 1474 ne dovedesce și scirea din letopisetul țărilor sârbesci, în care moartea lui Radul se pune sub anul 1472 și după care dnii E. Picot¹⁰²⁾ și prof. A. Xenopol¹⁰³⁾ au admis acest an dată a morții lui.

⁹⁸⁾ Dlugosz, op. cit., col. 562; trad. Șincai, II, p. 108.

⁹⁹⁾ Cromerus, po. cit., p. 640.

¹⁰⁰⁾ Ureche, Letopisețe, I, p. 166.

¹⁰¹⁾ Xenopol, Archiva soc. sc. și lit., Iași, VI, p. 91.

¹⁰²⁾ Cronique de Moldavie, p. 116.

¹⁰³⁾ Istoria Românilor, II, p. 420.

Iată acea scire:¹⁰⁴⁾

„БЪ ЛѢТО, ҃҃҃҃҃ (6980=1472) ХОДИ АХМАТЪ НА КАРАМАНОВИКА НОВѢИ ТА И
 „ОУЗЕ МЪ РИЗНИЦА. И ТО ЛѢТО ХОДИ ХАДОМЪ ПАША ПОДЪ СКАДАРЪ. И ТО ЛѢТО ВМРЕ
 „РАДОУЛЪ БОЕВОДА КЛАШКЪИ. ТОЖЕ ЛѢТО ПОНДЕ МЕХМЕТЪ ПАША НА СТЕФАНЪ МОЛДО-
 „ВСКАГО, И НИЧТОЖЕНЕ ПОЛОУЧИ РАЗВІЕНЪ ОУТЧЕ, А ВОНЕКОВЪ МЪ КЛАКЪИ МЪЧЮ ПРѢ-
 „ДАШЕ И ПОРОКИШЕ“.

Traducerea e următoarea:

„În anul 6980 (1472) Ahmet merse în contra lui Caramanovici, și-l
 omoară și-i luă riznița (sacristia, veșmânt bisericesc). Și în acelaș an Ha-
 doni pașă merse sub Scadar (Scutari). *Și în acelaș an muri Radul Vodă
 al Valachiei.* În același an Mehmet pașă se duse în contra lui Ștefan al
 Moldovei și nu isbândi nimic, fugi sfârîmat, iar armata Valachii o trecu
 pe sub ascuțișul săbiei și o robî“.

Cronica lui *Brancovi*, scrisă în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino,
 are și ea această scire, luată din letopisețul sêrbesc.

Ea țice sub anul 6980 (1472):

„Domnul Radul cel bun al țerii muntenești, s'au răposat din ceastă
 lume. Întru același an împêratul turcesc au trimes toată puterea lui ca
 să bată pe domnul Ștefan, Voevodul cel bun al țerii Moldovei. Eară domnul
 Ștefan Vodă i-au tăiat toată oastea. Numai câți robise, aceia au rămas vii.¹⁰⁵⁾“

Sub același an 1472 letopisețul sêrbesc pune evenimente intimplate
 în trei ani consecutivi: Expediția lui *Kedük Ahmed Pașă* în Caramania s'a
 făcut în 1473, *Kadim Soliman Pașă* a asediat Scadarul (Scutari), apêrat
 eroid de Antoniu Loredano, în Maiu 1474¹⁰⁶⁾ și, în sfârșit, lupta cea mare a
 Turcilor cu Moldovenii nu poate fi decât cea dela Racova, 10 Ianuarie 1475,
 deși greșit spune letopisețul că Turcii au fost conduși de Mehmet Pașă,
 când de fapt au fost conduși de Suliman Pașă.

Scirea morții lui Radul fiind pusă între evenimente petrecute în 1473—74
 și 1475, urmează că trebuie s'o admitem ca întêmplată în anul 1474.

Și într'adevêr prima scire despre domnia lui Laiot Basarab ne-o dă
 tot letopisețul dela Bistrița:¹⁰⁷⁾ 20 Octomvrie 1474, când Ștefan, după ce a
 bătut pe Unguri și pe Țepeluș, la 20 Octomvrie bate și pe Basarab, care
 nu e altul decât Laiot. Așa dar între 8 Ianuarie 1474, când avem ultima
 scire despre Radul și 20 Octomvrie același an, când avem prima scire
 despre Laiot Basarab,¹⁰⁸⁾ trebuie socotită moartea lui Radul. Cam când?

Dlugosz spune că Ștefan, când l'a prins pe Radul, a intrat în Valachia
 pe la *đina sf. Mărtin* — „circa sancti Martini diem“. În calendarul catolic

¹⁰⁴⁾ Гласникъ, Belgrad, 1859, XI, p. 153 (ЛѢТОПИСЬ ЦАРЕМЪ СРЪБСКЪИМЪ); Cf. Jorga,
 studii și Doc. III, p. XXXIII și p. 2.

¹⁰⁵⁾ Revista Critică-literară, Iași, 1893, pag. 390.

¹⁰⁶⁾ Zinkeisen, Geschichte des Osmanischen Reiches, II, pag. 343 seqq. și 414.

¹⁰⁷⁾ Bogdan, Cron. inedite, pag. 55.

¹⁰⁸⁾ Cf. Jorga, Studii și Doc., III, pag. XXXVI.

sunt vre-o 25 de sfinți Martin (Mas Latrie, Trésor de Chronologie, Paris 1889) dintre cari cel mai însemnat, episcopul de Tours, se serbează la 11 Noiembrie; Martin de Soria se serbează la 31 Ianuarie. Poate că pe la această dată a intrat Ștefan în Valachia, după ce a primit ajutorul hotărât de Craiul Cazimir în 8 Ianuarie. Astfel izvoarele se completează unul pe altul într'un chip surprinzător. Din ele conchidem; Radul cel Frumos a domnit neîntrerupt din Iunie 1462 până în Ianuarie 1474, afară de câteva septemăni la sfârșitul anului 1473, când a domnit Laiot Basarab.

De ce fel de moarte să fi murit însă Radul? Am admis că ucis de Ștefan. Eată ce se poate ceti în manuscrisul 269 al croniciei anonime dela Academia Română:

„Eu Radul Voevod cel Frumos. Acesta au făcut mănăstirea dela Tinganu și au domnit ani 15, și au „*pierit*“ la leat 6968 (1460)“.

Înțelesul de *pierit*, cronicarii noștri îl dau celor morți prin silă, ucidere. Așa dar Radul a fost ucis și anume de Ștefan, când i l'au dat Brașovenii.

*

Înainte de a trece mai departe, spre a arăta și cele câteva sciri, ce ne-au mai rămas despre Radul cel Frumos, privitoare mai mult la trebile din lăuntru ale Țării, să stabilim, în scurt, cauzele ostilităților dintre cei doi Domni români, asupra cărora s'au făcut mai multe ipoteze, adese cam depărtate de buna înțelegere a vremilor din trecut.

Lăsând la o parte bătrânescile explicații ale cauzelor acestor ostilități date de cronicarii noștri Căpitanul și Ureche: că „era Ștefan Vodă om nemulțămător binelui ce l-au primit dela altul“ și că „pe obiceiul firii omenesci, din lăcomie, Ștefan și cele ce nu erau ale sale voia să le cuprindă“, să ne oprim la explicațiile din literatura noastră istorică de ași:

Di prof. A. Xenopol¹⁰⁹⁾ crede că ar fi un complot, urzit de Radul printre boerii lui Ștefan, bazându-se pe faptul că acesta omoară trei din boerii săi în târgul Vasluiului, după cum mărturisesc cronică¹¹⁰⁾. Observăm că *cronica lui Ștefan logofătul Crețulescu*¹¹¹⁾ caută și ea să explice uciderea boerilor din Vaslui, ca provenită din faptul „că poate s'au ajuns cu Radul Vodă, domnul muntenesc“.

Deci într'un moment de mânie Ștefan Vodă pornesc luptele, urmate în curs de trei ani, în contra lui Radul. Se uită însă că ostilitățile începușeră cu un an mai înainte de uciderea boerilor, cu arderea Brăilei; ș'apoi mânia cum vine se și duce, și Ștefan cel Mare ori cât de mare mânie să-i fi purtat lui Radul, totuși s'ar fi mulțumit cu mai puțină răsbunare: n'avea la ce să-l urmărească până'n ghiarele morții.

¹⁰⁹⁾ Istoria Românilor, II, p. 300.

¹¹⁰⁾ Bogdan, Cron. ined., p. 53; Ureche, Letopisețe I, p. 157.

¹¹¹⁾ Trompeta Carpaților, ziar, Bucuresci 1871, 11 Aprilie.

Dl Giurescu in lucrarea de doue ori pomenită până acum ¹¹³⁾, crede că cauza ostilităților ar fi ținutul Putnei, care, pe vremea lui Alexandru cel Bun, ar fi fost al Moldovei și perțându-se 'n urmă Ștefan cel Mare voia să-l recâștige. Și aceasta pe basa unui act ce s'a făcut între Ștefan al Moldovei și Corvin al Ungariei, când s'a hotărit reintronarea lui Țepeș Vodă în 1475 August 15 (in festo Assumptionis beatissimae Virginis Mariae)¹¹³⁾, prin care se stabilește că hotarele între cele două țeri surori vor fi precum au fost pe vremea lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun. Dl Giurescu crede că stabilirea vechilor hotare de care se vorbește in acest act ar fi privitoare la ținutul Putnei; dar s'a dovedit cu prisosință ¹¹⁴⁾ că nici înaintașii lui Alexandru cel Bun, nici acesta n'au posedat Putna: granițele Moldovei pe acea vreme erau ceva mai jos de Bêrlad. Actul se referă la alt-ceva, se referă la Chilia și hotarele ei dunărene ¹¹⁵⁾ pe care le-au avut Alexandru cel Bun, și în urmă Țepeș in întâia sa domnie și pe care le-a cucerit apoi Ștefan la 1465. Așa trebuie înțeleasă această învoială, pe care se razimă dl Giurescu, pentru emiterea ipotezei asupra cauzelor ostilităților dintre Radu și Ștefan.

Poate că s'ar afla însă o explicare mai naturală și de sigur mult mai apropiată de adevăr, față cu politica înțeleaptă a Domnului moldovean.

Radul, cum am văzut, era Domnul Turcilor; și tot el fu acela, care a închinat a doua oară țara Turcilor după Mircea, care făcuse primul act de închinare în 1402.

Iată actul de închinare, păstrat la Fotino :

„Otomanii să nu se amestece nici de cum între ale țerii, nici să aibă proprietăți, nici să se poarte prin țară. Numai pentru primirea tributului să se trimită un om împărătesc, și prin știrea Domnului, să treacă Dunărea și să vie până la *Târgoviștea* cu omul domnesc, de unde primind tributul să se întoarcă iarăși cu oamenii domnesci până la Giurgiu, unde numărând de al doilea banii, care trebuie să fie *dece mii galbeni* sultanini, cu pecetea noastră să primească acolo ilam (dovadă) dela Kadiul, și trecând la Ruscuc să dea iarăși ilam, pentru ca să rămăie țara nesupărată, dacă s'ar întâmpla să se piardă banii pe drum.

Dacă vre-unu Turc ar avé judecată cu vre-un Român să se caute la divanul Domnului și hotărîrea judecătii să se întărească după legile țerii.

¹¹³⁾ Convorbiri literare, XXXIII, p. 840.

¹¹³⁾ Hurmuz. Doc. II¹, p. 9: „Super metis etiam provinciae Moldaviae cum provincia Transalpina secundum antiquos terminos et consuetudines per praedecessores Vayvodas possessos et tentos utrum que Vayvodam, tam scilicet Stephanum Moldoviensem, quam Vlad Transalpinum secundum privilegia Alexandri et Mirzae utriusque partis Vayvodarum concordamus“.

¹¹⁴⁾ Hașden, Istoria critică, I, p. 9—10. Chrisovul din 1445 publicat de Melchisedec (Notițe istorice și arheologice, Bucuresci 1885, p. 98) nu e de fel hotărîtor asupra acestei cestiuni, anume că Moldovenii ar fi avut Putna pe acea vreme.

¹¹⁵⁾ Iorga, Chilia, p. 145.

Negutătorii otomani, când vor voi a veni cu marfă nu vor pute fără de a da de scire Domnului, din ce loc se află; și fără zăbavă să cumpere și să vîndă lucruri mișcătoare, după care îndată să iasă din țară.

Otomanii nu au voie să ia nici servitor, nici servitoare dintre Români, nici vor avé deosebit loc pentru închinăciune.

Igzar firman (ordin de chemare) să nu se facă nici dintre pămînteni; și pentru nici o cauză nu se va ridica din Țară ca să fie dus la Constantinopole sau la alt județ al Turciei. *Dat în anul 872*“.

Cumcă actul este de proveniență neîndoioasă ne spune chiar Fotino într'o notiță:

„Cuprinderea acestor documente am găsit-o într'o cărticică, ce mi-a dat-o fericitul întru memorie Alexandru Văcărescul, carele o posedă dela tatăl său, Banul Enache Văcărescul, carele și acesta le-au căpîtat cu mare cheltuială de bani, copiindu-le după condicile împărătesci, pe când se afla la Constantinopole. ¹¹⁶⁾“

Actul de închinare e datat după era mohamedană: 872 și a fost calculat rău: 1460, de unde și greșala de al atribui lui Vlad Țepeș. Calculat bine, anul 872 al hegirei corespunde anului 1467 creștinesc, an în care domnia Radul cel Frumos. Fotino și Tunusli atribue acest act de închinare lui Laiot Basarab, punîndu-se astfel în concordanță cu mărturia croniciei, care ȳice de Laiot Basarab că „acesta este care cel dintăiu a închinat țara Turcilor.

Genealogia Cantacuzinilor ¹¹⁷⁾ ȳice de Laiot Basarab: „acesta este, care cu *totul* s'a supus închinănd țara românească la Turci cu aceasta tocmeală ca să dee pe an haraciu galbeni 10,000 și *în vreme de răsboiu să dee ajutor*“.

Eată dar' ce amintire păstrează cronica anonimă, când ȳice că Laiot este cel dintăiu Domn, care a închinat țara Turcilor: este cel dintăiu care a închinat'o cu *totul*, supunîndu-se și la condiția de a da ajutor Turcilor în vreme de răsboiu, nu în țară, dar și în afară. Și într'adevăr, sub Laiot, pentru prima oară, Românii cooperează la răsboiu cu Turcii, și chiar în contra Moldovenilor. ¹¹⁸⁾

Scirea despre închinarea lui Radul ne-a păstrat-o și cronicarii bizantini, poloni și turci. Leunclavius scrie: „Interea vero Walachiani sibi sultanus Muchametes subdidit“ ¹¹⁹⁾

¹¹⁶⁾ Fotino, op. cit., III, pag. 217—218. Această capitulație s'a mai publicat de frații Tunusli (op. cit. pag. 68); de Mitilineu (Colecțiune de tractatele și convențiunile României cu puterile străine, București 1874, pag. 18) care o atribue lui Vlad Țepeș; de d. D. A. Sturdza (Acte și documente privitoare la istoria renascerii României, București 1888, v. I, pag. 2—3), care de asemenea o pune pe seama lui Țepeș.

¹¹⁷⁾ Buciumul, ziar București, 1863, I, pag. 120.

¹¹⁸⁾ Acta externa, V, pag. 301; Iorga, Acte și Fragmente, III, p. 91—92 și 97 n. 22; Dlugosz, op. cit. col. 526.

¹¹⁹⁾ Annales, Frankfurt 1596 p. 30.

În închinarea lui Radul poate că trebuie căutată cauza ostilității lui Ștefan față de Domnul Țării Românești. Ne-au spus-o, am văzut, solii trimiși de Kazimir, Craiul polon, la Vaslui, la Ștefan, ca să-l împace cu Radul: că mintea lui Ștefan nu sta întru aceia (la pace), nu că doar n'ar primi condiții cuvicioase, ci pentru că Radul dăduse toate cetățile în mâna Turcilor și acum nimic nu putea isprăvi de sine fiind sub cădintă străină.

Așa era. Ștefan voia să-și aibă omul său în Țara Românească, hotărât de a lupta alături de el în contra păgânilor nu numai pentru țara sa, ci pentru creștinătatea întreagă. De aceia cuprinde Chilia în 1465; de aceia răstoarnă pe Radul și pune pe Laiot; iar când acesta l'a trădat pune în locu-i pe Țepeș; pe Vlad Călugărul îl pune în locul lui Țepeluș. Cătră bătănie, după ce și acest Vlad îl tradează, trecând în partea Turcilor, după ce perde cetățile dela Dunăre și Mare, Chilia și Cetatea albă, încetează cu politica sa de răsturnare în Țara Românească, începe a se deprinde și cu Turcii, ba, la moarte, înțelegând că aceștia sunt mai credincioși decât Ungurii și Polonii, sfătușește pe fiul seu, Bogdan, să închine țara lor.

Ca încheere deci, cauza luptelor cu Radul poate că ar trebui căutată în această politică înțeleaptă a Voievodului moldovean, care ar fi voit ca din Țerile Românești, zid tare să zidească neamului și creștinătății întregi la Dunăre în contra păgânilor.

*

Între orândueile interne ale lui Radul, lucrul de căpetenie, care i s'a pus pe samă-i, e că ar fi strămutat capitala Țerii dela Târgoviște la București, probabil după cererea Turcilor.¹²⁰⁾

Într'adevăr rezidența lui domnească e la București, de unde sunt date aproape toate chisoavele și scrisorile, cari ne-au rămas dela dînsul: „cetatea Bucureștilor“ și „castro Bukoresth“. O scrisoare a lui *Neagul*, vornicul (palatinus) lui Radul, din 1469 Novembrie 8 (feria quarta proxima ante festum beati Martini episcopi et confessoris,¹²¹⁾ cătră magistrații din Sibiu ne arată că și deregătoriile țerii erau în București.

În această scrisoare se spune că din cauza intrigilor a patru greci, se nasce, în Târgoviște, o ceartă între un oare care Ștefan Literatul și un italian, Gașpar. Acești doi imprecinați vin în *București* în fața măritului domn Neagul Vornicul spre a se judeca. Vornicul dădu dreptate lui Ștefan Literatul și în cauza lui scrie magistraților din Sibiu, înșirând cu deamăruntul toată afacerea.

Nu putem susține însă că de atunci, dela Radul cel Frumos, Bucureștii au devenit capitala Țerii.¹²²⁾ Chiar nici în gândul lui Radul nu erau Bucureștii viitoarea Capitală statornică a Țerii, ci numai o rezidență provizorie, mai aproape de Turci. Această se vede din capitulațiunea, pe care

¹²⁰⁾ Cf. Ionescu Gion, *Istoria Bucureștilor*, București 1899, pag. 23.

¹²¹⁾ Orig. Sibiu; copie Acad. Rom.

¹²²⁾ I. Bogdan, „Convorbiri literare“. XXXIV, pag. 242.

el a făcut'o cu Turcii și în care se prevedea, că omul împărătesc, care trebuia să primească tributul, să treacă Dunărea și să vină până la *Têrgoviștea* cu omul domnesc, unde va primi tributul. Iată dar că și pentru Radul și pentru cei viitori Capitala Țării era tot Têrgoviștea.

Cronicele ne mai spun cumcă Radul ar fi ctitorul Mănăstirii Ținganul din ținutul Ilfovului sau Buzeului.

În ținutul Buzeu nu se află nici o localitate cu numele Ținganul; rămâne s'o căutăm în Ilfov. Iată ce aflăm în dicționarul geografic al acestui județ:

„Țiganu, sat, face parte din comuna rurală cu acelaș nume, plasa Dâmbovița... Are o biserică cu hramul *Adormirea*, deservită de doi preoți și de doi cântăreți. În timpul lui Mateiu Basarab la Țiganu era mănăstire de călugări (Boleac). Aceasta mănăstire s'a zidit de Radul cel Frumos la anul 1476 (?!). Este însemnată prin lupta ce au avut aci Români.¹²³⁾

Intr'adevăr aflăm un chrisov dela Mateiu Basarab, dela 1639 în care se pomenesce mănăstirea *Ținganul* ca existentă pe acea vreme.¹²⁴⁾ Altă scire privitoare la această mănăstire mai dinainte de această dată, sau vreuna privitoare la fondarea, ori fundatorul ei, n'am aflat prin publicațiunile relative la mănăstirile țării.

Așa dar cestiunea rămâne deschisă; nu putem hotări dacă Ținganul a fost fundată de Radul, dat fiind că mărturiile cele vechi ale cronicelor noastre cele de mai multe ori nu se confirmă prin alte izvoare istorice.

Chrisoave dela Radul mai avem: Unul din 1464 Oct. 28 din Bucuresci, prin care se întăresce nescce proprietăți ale Mănăstirii Snagov, făcut danie de Tatăl său, Vlad Dracul.¹²⁵⁾

Unul din 1465 Oct. 14, tot din Bucuresci prin care Radul scutesce de vamă Mănăstirea Cozia.¹²⁶⁾

Altul din 1467 Ianuarie 15, iarăși din Bucuresci, prin care face danie Mănăstirii Cozia bălțile și gârlele dela Săpatul, drept la Dunăre în sus pe apă și pe Dunăre în jos până la gura Ialomiții.¹²⁷⁾

Altul din 1464 Maiu 30, din cetatea Bucurescilor pentru Cozia, „mănăstirea domnii mele“ — prin care întăresce cumpărarea Sevestrenilor de acea mănăstire.¹²⁸⁾

Un altul din 1462, întâiul an al domniei sale, prin care se întăresce o danie pentru mănăstirea Tismana.¹²⁹⁾

¹²³⁾ C. Alexandrescu, Dicționarul jud. Ilfov, Bucuresci, p. 366.

¹²⁴⁾ C. Boliac, Mănăstirile din România, 1862, p. 465.

¹²⁵⁾ Condica Mănăstirii Snagov, Acad. Rom. p. 3—5; Brez. op. cit., p. 238.

¹²⁶⁾ Academia Rom., Documente, pachet XI, nr. 251.

¹²⁷⁾ Archiva Statului, Buc., Cdica Mstirii Cozia, I, p. 817; Sbornic, Sofia IX, p. 335.

¹²⁸⁾ Arch. Stat., Buc., Cdica Mstirii Cozia, I, p. 205.

¹²⁹⁾ Arch. Stat., Cdica Mstirii Tismana, p. 162.

Și, în sfârșit, un chrisov din 1468 Maiu 18, din Bucuresci, prin care se întărește o moșie cumpărată de un oare care Dălbă și fiu săi¹⁸⁰⁾.

Dela Radul cel Frumos se mai păstrează în Museul național din Bucuresci o tipsie de argint, făcută donațiune Mănăstirii Snagov, și pe care se poate ceti următoarea inscripție, ce o dăm în traducere românească, din slavonească ce este:

„† Cu mila lui Dumnezeu, Eu Radul Voevod și domn al toatei Țării Ungro-Vlachiei, fiul prea cuviosului și de Christos iubitorului Eu Vlad marele Voevod¹⁸¹⁾

Dela Radul mai avem și o monetă, unică de altfel, în colecția numismatică a Academiei române și a cărei descriere ne-a dat-o dl D. A. Studza¹⁸²⁾:

„Av. † IGD P A Δ . . . încunjurat de un cerc de perle, în mijloc un coif ornat, pe care e o aquilă spre dreapta cu capul spre stânga“.

„Rev. † IGD P' A A A . . . (?) într'un cerc de perle și cu un cerc liniar; în mijloc un scut împărțit d'alungul în două, în dreapta nimic, în stânga patru grinzi transversale“.

Aceste sunt, am putea dice mai toate scirile pe cari cercetările făcute în câmpul istoriografiei române le-a dat la iveală până în ziua de azi și cu ajutorul cărora ne-am silit, pe cât ne-a iertat puterile, să încercăm a da o monografie cât mai completă asupra lui Radul cel Frumos.

Din ele rezultă că mărturiile cronicelor indigene, pe cari le-am luat ca basă a acestei lucrări, ori nu se adeveresc de fel, ori se dovedesc ca eronate.

Așa: Radul n'a domnit după Vladislav și înainte de Laiot Basarab, ci după Vlad Țepeș și înainte de Laiot; n'a domnit 15 ani, ci numai 12; n'a fost el acela, care a ajutat pe Ștefan cel Mare să-și ocupe tronul, ci frate său, Vlad Țepeș; a avut lupte cu Moldovenii și, în sfârșit, în privința fundării Tinganului n'am ajuns la nici un rezultat, mănăstirea ne mai existând azi și cercetări anterioare asupra ei neaflându-se.

*

Dacă nu Domnului, om depravat și lipsit de ori-ce personalitate. atunci de sigur vremii sale se cade a i se da atenție în istoria noastră națională, pentru-că atunci Țara Românească a inghenunchiat cu totul Turcilor — Domnul fiind redus la condițiunea de simplu pașă guvernator — și s'a dezvoltat după aceia din ce în ce mai mult independența politică de Imperiul Otoman.

Alexandru Lăpădatu.

¹⁸⁰⁾ Noua Revistă Română, Buc., v. II, nr. 22, p. 377.

Pentru chrisoave dela Radul cel Frumos mai cf.: Sbornic, Sofia, IX, p. 334—35; Cronologia tabelară (operele lui Const. Cantacuzino, de N. Iorga, Buc., 1901) p. 25—26, nri: 30, 31, 32 și 33; Brezoianu, op. cit. p. 237—38 și Venelin, op. cit. p. 95.

¹⁸¹⁾ Odobescu, Scrieri, Bucuresci 1887, p. 409.

¹⁸²⁾ Numismatica română (conferință), Bucuresci 1878, p. 17.

STATISTICA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN ANUL 1762.

În „Transilvania“, foaia Asociațiunii Nr. IX și X din anul 1898, s'a publicat o statistică a Românilor din Transilvania din anul 1733 de sub episcopul unit al Făgărașului Ioan In. Klein de Sadu; eară în Transilvania Nr. IX din anul 1901 s'a publicat o altă statistică a Românilor din Transilvania din anul 1750, făcută de vicariul episcopesc Petru Aron și publicată de Dr. Augustin Bunea, canonic metropolitan în Blaj.

Pentru adunarea și completarea materialului și în interesul adevărului istoric, care încă este una din problemele Asociațiunii noastre, cred a se face un bun serviciu cauzei, ce ne preocupă în privința numărului Românilor din Transilvania în decursul secolului al XVIII, dacă se va publica în foia Asociațiunii și o altă statistică, ce urmează aci mai jos despre Români din Transilvania, sau mai corect ȕis un „extract“ statistic din anul 1762 despre numărul tuturor familiilor române de preoți și mireni, uniți și neuniți din toate comitatele, districtele și scaunele săsesci și sȕcuiesci din Transilvania, ș. a.

Dacă Dl canonic Dr. Augustin Bunea ar fi cunoscut și aceasta statistică sumară, nu putea întrelăsa a face un mic studiu comparativ între aceasta statistică și între cea publicată de D-Sa din anul 1750, așa dară cu 12 ani mai târȕiu; prin ce observațiunile sale interesante la publicarea statisticeii făcute de vicariul Petru Aron ar fi putut fi și mai interesante. Comparând extractul statistic din a. 1762 ce se publică și cele două statistici de mai înainte, publicate în „Transilvania“, se obtrud dela sine unele observațiuni în privința deosebirei celei atât de mari în unele date.

1. Statisticile din anii 1733 și 1750 sunt făcute de episcopul respective vicariul episcopesc al bisericeii Românilor uniți; eară statistica din anul 1762 e făcută oficios de organele administrative politice.

2. Statistica din anul 1762 are preferința față de celelalte douē, căci e completă, precând din ceste din urmă lipsesc datele din țeara Bârsei și alte localități.

3. Statistica din anul 1762 este ca și a episcopului Klein din anul 1733 după familia, precând a vicariului Aron din anul 1750 este după suflete.

4. Mărginindu-ne deocamdată prelângă numărul populațiunii române în Transilvania și prelângă starea religioară, între statistica din anul 1762 și celelalte de mai înainte se află deosebire bătătoare la ochi, măcar-că față de statistica din anul 1750 e un spațiu de timp numai de 12 ani; ast-fel mărginindu-ne în comparația noastră la statistica din anul 1750 și cea din anul 1762 aflăm:

a) Numărul sufletelor în anul 1750 ar fi 568,922, care împărțindu-se cu 5, un număr care se ia de regulă pentru o familie, ar da familia 113,744;

Extractus

Sumarum omnium in Incl. Principatus Transilvaniae, commitatibus, Districtibus, sedibus saxonicalibus et siculis Unitorum et non Unitorum vallachicorum popparum, laicarum, familiarum templorumque iuxta re-
pertum Religionis statum, destribuitorum ut et horum beneficiorum seu
fundorum una cum donibus parochialibus reperbilium.

Comitatus districtus, et sedes	Status personalis						Concessa templa		fundi ad ecclesias spectantes				Annoti
	Uniti		non Uniti		Unitis	Non Unitis	agri a Cubulis	foeneta Curruum	Vineae Urnarum	Domus parochiales			
	Popae	laicae familiae	Popae	laicae familiae									
Comitatus Albensis cum Dom Zalatzna	363	3236	258	19630	78	152	2300	1008	2172	309	NB. Hiesel sind noch die Monasterien weder stehenden noch abgerissenen nicht, deren fundi und beneficia ungeachtet edliche Mahl, wiederholte Erinnerung noch nicht haben gründlich errurt werden können, welche aber doch mit nächsten folgen sollen.		
Comitatus Küküllő	114	912	58	5579	28	55	997	402	706	136			
„ Torda	216	864	90	9219	32	119	1555 ¹ / ₂	954	78	220			
„ Colos	185	1221	106	11324	32	138	2312 ¹ / ₂	1016 ¹ / ₂	25	251			
„ Doboka	159	2654	125	8699	58	108	1289	743	65	210			
„ Szolnok inf.	233	2478	113	10171	51	138	833 ¹ / ₂	482 ¹ / ₃	63 ¹ / ₃	166			
„ Hunyad	235	4031	58	14886	71	214	593 ¹ / ₂	278	312	132			
„ Szolnok med.	61	411	97	5687	15	93	577 ¹ / ₂	332	91	107			
„ Kraszna	—	1	77	2428	—	44	197	138 ¹ / ₂	—	34			
„ Zarand	38	208	36	6369	4	79	72	59	30	23			
Distr. Kővár	88	1005	88	3607	27	57	35	48	—	20			
„ Fogaras	107	472	146	5339	23	40	99 ¹ / ₂	41 ¹ / ₂	—	3			
Sed. Udvarhely	7	463	—	346	3	3	1	—	—	5			
„ Háromszék	19	463	11	1412	10	12	—	—	—	15			
„ Csik	16	820	—	—	7	—	3	1	—	3			
„ Maros	62	575	—	1555	23	21	59	38	—	21			
„ Aranyos	20	138	28	1035	4	14	128	101	188	22			
„ Cibini	105	299	—	6810	8	21	137 ¹ / ₂	67 ¹ / ₂	—	15			
„ Schaezburg	1	—	—	460	—	1	12	3	—	1			
Distr. Coron	—	1	72	4868	—	25	—	—	—	—			
Sed. Medias	11	202	2	1266	7	1	136	12	80	9			
Distr. Bistritz	97	4508	—	142	30	—	93 ¹ / ₃	77	3	11			
Sed. Sabes	15	10	—	1060	—	9	69	28	40	1			
„ Sink	12	51	—	1082	1	1	5	6	—	—			
Rupes	6	15	—	872	1	1	18	6	—	—			
Broos-Szászváros	43	93	—	2098	4	11	15	23 ¹ / ₂	—	6			
Leschkirch	23	14	—	1246	2	4	64	21	—	1			
Mercurium	14	67	—	1213	2	5	126	29	—	2			
	2250	25,223	1365	128,653	521	1366	11728 ¹ / ₂	5916	3853 ¹ / ₂	1726			

1) Ad Nr. Aul. Transil. 485 ex. a. 1762.

Ad B. de Bukon m. p.
fr. LB. de Dieterich m. p.
LB v. Möringer m. p.

Beilage zum a. u. Vortrage die man den Freiern v. Bukow a. u. eingeschickten
Tabellen über die *unirten* und *nicht unirten* Wallachen in dem Fürstenthume Siebenburgen —
und nun mehr hinaus geben, kommenden Expeditionen für die *nicht unirten* Bischöffen
betreffend.

Dto 5 Sept. 1762.

Iară după statistica din anul 1762 numărul familiilor e de 153,876. În 12 ani rezultă astfel un crescământ în populațiunea română de 40,132 familii, ceea-ce este o imposibilitate.

b) După statistica lui Aron numărul Românilor uniți e 543,657 suflete, cari represintă aproximativ 108,731 familii, eară numărul Românilor, cari au rămas în religiunea strămoșească erau numai 25,065, cari dau cam 5011 familii, așa dară numărul celor din urmă este disparent față de al uniților, cu toate că la gr.-orientali sunt computeate de dl Dr. Augustin Bunea la 21,000 suflete din țeara Bârsei, cari erau gr.-orientali. Deci, dacă abstragem dela țeara Bârsei după statistica din 1750, toți Românii din Transilvania, cu excepțiunea a 4065 suflete, numerau la uniți.

Numărul familiilor unite și gr.-or. se prezentează în statistica din anul 1762 în comparație cu statistica din anul 1750 în proporțiune inversă, după statistica din anul 1762 numărul familiilor gr.-or. (neunite) era 128,653 iară numărul familiilor unite era 25,223. De sine se obtrude întrebarea, de unde provine diferența cea mare în numărul familiilor unite și neunite după o statistică și ceealaltă, cari având în vedere diferența de timp numai de 12 ani, se pot numi contradicătoare.

Nu se poate cugeta, ca în timp de 12 ani să se fi schimbat așa de tare proporția numărului între uniți și neuniți, chiar dacă călugării Visarion (a. 1744) și Sofronie (a. 1759), cari au făcut un peregrinagiu prin Ardeal, ar fi avut putere magică a converti pre mulți Români la biserica greco-orientală. Despre întoarcerea așa repentină a uniților la biserica ortodoxă în timp de 12 ani nu poate fi așa dară vorba, mai ales dacă socotim, că chiar în acest timp s'au luat cele mai severe măsuri din partea puterii de stat pentru sprijinirea unirii.

Aceasta considerațiune ne aduce la conclusiunea, că numai una din cele doue statistice poate fi adevărată, eară ceealaltă e greșită. Eu îndrănesc a afirma că statistica din anul 1762 conține adevărul, iară cea din anul 1750, nu mai puțin cea din anul 1733, care încă numai 13 sate le număra la greco-orientali (neuniți), este neesactă și părerea mea o bazez pe următoarele împregiurări:

Statistica din anul 1762 este făcută în mod oficios de organele statului, cari au căutat se constate adevărul cu ascultarea ambelor părți cointeresate, uniți și neuniți. Acele organe n'au putut părtini pe gr.-orientali; se scie, că și organele statului erau puse în serviciul unirii.

Din contra, statisticele ce se făceau prin organele bisericesci interesate arătau numărul celor uniți în proporțiuni exagerate, pentru că aflau de folos a se sci sus la guvern că unirea este un fapt implinit.

Se tracta de realizarea promisiunilor făcute Românilor uniți, acestea se condiționau dela realizarea faptică a unirii. Era vorba despre ocuparea bisericilor, averilor, pământurilor prin uniți, în comunele gr.-orientale, dacă treceau la unire un numer cât de neînsemnat al Românilor. Pentru lățirea unirii se chirotoneau preoți uniți cu prisosință; iară neuniților nu li s'a mai

dat episcop, nici nu era ertat a se așeza preoți gr.-or. sântiți sau veniți de airea; așa după statistica lui Aron erau 2100 preoți uniți și numai 30 neuniți; după statistica din anul 1762 erau 2250 preoți uniți pentru un număr de 25,223 familii unite (11½ familii de preot) și numai 1365 preoți gr.-or. pentru 125,653 familii gr.-or. Erau preoți uniți fără parochii și fără suflete, pe cari să le păstorească. Lor le trebuia pâne de unde se trăiască. Mulți dintre ei, cum ne spune Dl Dr. Augustin Bunea, trebuiau se facă servicii de cantori, de crâsnici sau învățători, ca se poată trăi, și prin statistica făcută de vicariul Petru Aron se intenționa chiar crearea dotațiunii clerului unit; era deci o chestiune de existență a câștiga proseliți, a ocupa averile bisericesci ale greco-orientalilor lăsați fără cap bisericesc. Pentru de a se pune deoparte în stăpânirea averilor, iară de altă parte pentru a impedecca a se da greco-orientalilor episcop și preoți, se conscrieau toți Românii din comune ca uniți și se făceau în sus rapoarte fictive, prezentându-se biserica gr.-or. ca neesistentă.

Apoi se scie că declarațiunile pentru unire se făceau numai din partea preoților fără de a mai întreba și poporul. Dacă preotul se declara de unit, se considera și poporul ca trecut, prin urmare conscripțiunile din anii 1733 și 1750 făcându-se prin preoți unilateral, ei conscrieau sufletele ca pe oile necuvântătoare, de parochiani ai săi, cari dacă parochul se făcea unit eo ipso se considerau și se conscrieau la confesiunea preotului lor, — fără nici o controlă. — De aci trêbue se provină și unilateralitatea și ficțiunea conscrierilor din 1733 și 1750.

Ceea-ce multă vreme a mers în Transilvania necontrolat aceea s'a repetit cu Românii din părțile Bihariei, cu aceea deosebire numai, că în aceste părți mai curând s'au dat pe față violențele pentru introducerea unirei. Românii din Biharia nu aveau nici ei arhierul lor propriu, căci episcopia gr.-or. a Orăzii-mari incetase la anul 1695, dară se țineau acum de eparchia Aradului, ai cărei episcopi, deși Sârbi de naționalitate, se interesau de soartea bisericeii și a Românilor din Biharia, și lucrară într'acolo, ca acestia să nu cadă jertfă proselitismului confesional. Din partea organelor puse în serviciul unirei se raporta mereu, că Românii din Biharia au primit unirea, și o comisie împărătească, condusă de episcopul latin, care era totodată comite suprem al comitatului Bihariei, a sciut să ajungă la acel rezultat, ca și când toți Românii din ținutul Bihariei ar fi primit unirea. La multele reclame din partea Românilor contra acestui rezultat, o altă comisiune din anul 1737, ținută sub aceleași împregiurări, a ajuns la aceleași rezultate, că adecă nici un „șismatic“ nu se mai află în ținutul Bihariei. Rapoartele false ale comisiunilor interesate au adus pe Românii din acele părți până acolo, ca ei înșiși să se apere contra siluirei în convingerile lor religioare. La anul 1739 se întruni în satul Lugaș mulțime mare de Români, și cu jurământ s'au legat a rămâne neclătiți în religiunea lor strămoșească; pe preoții cari erau aplicați spre unire i-au scos afară din parochii. Conducătorii acestei lige, precum era Grigore protopopol Pestișului,

popa Toma, ș. a. fură puși în temniță. Pentru curmarea violențelor de acest fel s'a orânduit comisie nouă în anul 1754, la care a participat și un reprezentant al metropolitului sârbesc din Carloviț, archimandritul Moise Putnic. Aceasta comisiune a vizitat 170 de comune și a aflat 5667 familii române, din cari numai 255 unite și și acestea împrăsciate în 16 comune. În chipul acesta s'a dat de gol neadevărul și s'a pus capăt frecărilor confesionale. În Transilvania nu a fost cine să se întrepună pentru apărarea intereselor bisericeii ortodoxe; se făceau statistice și rapoarte tendențioase din partea celor interesați, nimenea nu le controla, din contră erau binevenite cercurilor hotăritoare.

Numai după multe reclame din partea Românilor neuniți, după multe conflicte între uniți și neuniți s'a făcut în anul 1762 și în Transilvania statistica publicată aci, carea a scos la iveală starea cea adevărată a lucrului și a dovedit că uniții sunt în disparență minoritate. În urma constatării că numărul Românilor, remași statornici în religiunea lor strămoșească, este atâta de covârșitoriu, s'a decis dela curtea împărătească a se pune Românii ortodocși — deși prelângă unele rezerve în favorul unirii — sub administrațiunea bisericească a episcopilor sârbesci din Buda și mai în urmă a li se da și episcop propriu.

Deci e mai mult ca sigur, că și statistica din anul 1733 și cea din anul 1750 sunt produse unilaterale, prin urmare nici nu au aceea importanță ce li s'a dat, și datele cuprinse în ele sunt a se întimpina cu reserva cuvenită.

Dr. II. Pușcariu.

*

P. S. Am dat loc cu plăcere tabelii statistice de mai sus, precum și observărilor cu cari a însoțit-o Ill. Sa D. Dr. II. Pușcariu, și credem că aceste la tot cazul vor pute contribui la clarificarea stării numerice și a raporturilor confesionale între Românii transilvaneni din secolul trecut. Cu toate aceste nu putem intrelăsa observarea, că nu ne putem identifica pe deplin cu conclusiunile la cari ajunge mult stimatul autor asupra celor doue statistice publicate la 1898 și 1901 în organul nostru, căci spre a pute declara aceste conscripțiuni de greșite, tendențioase și fără importanță, ar trebui să se producă alte documente *contemporane* mai demne de credință decât cele publicate de noi. Ori-cât de scurt este intervalul de 12 ani dela 1750 până la 1762, el totuși a putut cuprinde, și fără îndoială a și cuprins schimbări atât de mari în raporturile confesionale, încât prin un document dela 1762 încă nu poate fi desavuat un alt document dela 1750, căci însuși autorul arată cum trecerile dela o confesiune la alta se făceau mai mult numai prin persoana preotului, după care se considerau trecute și „oile necuvântătoare“. Apoi nu putem trece cu vederea, că cele doue statistice publicate de noi au fost foarte detaiate și specificate după comună, una dintre ele conținând chiar și numele preoților, și în fața acestor date taxative nu se poate atribui o absolută putere de dovadă și o superioritate is-

torică unui simplu extract, despre care nu scim din ce fel de conscripțiune a fost făcut. Spre a pute face o comparațiune mai aprofundată, ar trebui să cunoaştem la tot casul conscripțiunea originală, căci extractul în sine cuprinde date cam greu de înţeles. Amintim s. ex. că numărul preoţilor uniţi este indicat cu 2250, iar al familiilor cu 25,230, astfel încât tot câte 10 familii ar fi avut un preot, ceea-ce ne vine greu a crede şi s'ar pute explica cel mult prin o trecere în massă a poporului dela unire la ortodoxism, trecere urmată în timp foarte scurt, încât preoţii de mai nainte, remaşi fideli unirei, au mai fost în viaţă şi funcţiune. —

Nu intrăm în detaiuri, dar nu putem intrelăsa aceste câte-va observări fugitive pentru apărarea importanţei publicaţiunilor noastre de mai nainte. Chestiunea la tot casul încă nu este definitiv deslegată şi noi cu plăcere vom deschide coloanele revistei noastre eventualelor publicaţiuni viitoare ce ne vor sosi în această materie dintr'o parte sau alta şi vor căuta stabilirea adevărului cu aceeaşi serioşitate şi obiectivitate ca articolele ce le am primit şi publicat pân'acum.

Redacţiunea.

SCIINŢĂ, LITERATURĂ ŞI ARTĂ.

„*Despre cărţile funduare şi intabulări*“. Sub acest titlu D. Dr. Val. Moldovan a prezentat comitetului central al Asociaţiunii o instructivă scriere poporală spre publicare în „*Biblioteca poporală*“. Manuscriptul a fost censurat de D. Iosif St. Şuluţu şi pe baza acestei recenziuni Secţiunea istorică, în şedinţa sa din 18 Febr. a. c., a înaintat la comitetul central propunerea de a publica scrierea D-lui Dr. Moldovan în editura Asociaţiunii. Comitetul central a primit această propunere încă în şedinţa sa din 19 Febr. a. c. şi manuscriptul s'a şi dat deja la tipar, având să apară în timp apropiat şi să formeze Nr. 3 al „*Bibliotecii populare a Asociaţiunii*“. Spre orientare prealabilă lăsăm să urmeze aici recenziunea lucrată de D. I. St. Şuluţu asupra scrierii des amintite, şi înaintată comitetului central de secţiunea istorică:

Onorat comitet central!

Secţiunea istorică întrunindu-se în ziua de azi în şedinţă ordinară, a censurat manuscriptul d-nului Dr. Valeriu Moldovan, candidat de avocat „*Despre cărţile funduare şi intabulări*“, care a fost predat acestei secţiuni prin decisiunea onoratului comitet central din 15 Decembre 1901 Nr. 913. Ne luăm deci voie a-l substerne cu următoarea apreciere.

Manuscriptul d-lui Dr. Moldovan tractează un subiect de o vitală importanţă pentru toţi proprietarii de realităţi: cartea funduară e singura garanţă despre adevărata stare a imobilelor, precum şi a drepturilor şi datorinţelor împreunate cu acele imobile. Mai mult: cartea funduară e oglinda, care ne arată originea dreptului, schimbarea şi încetarea aceluiaşi.

Față cu care ori-ce afirmare, mărturisire, jurământ sau document e fără valoare. O schimbare se poate esopera numai prin sentință judecătorească. Dar cartea funduară mai e și garanța creditului hipotecar, de care mulți Români se folosesc atât de bine la întreprinderile lor industriale, economice, comerciale ș. a.

Din toate aceste e evidentă trebuința d'a fi popularisată cunoștința „Despre cărțile funduare și întabulări“.

Manuscriptul d-lui Dr. Moldovan e împărțit în 5 capitole:

1. „Despre însemnătatea și folosul cărților funduare.
2. Descrierea cărților funduare.
3. Despre întabulări și rugările de întabulare.
4. Despre cărțile funduare cele noue și despre întabularea în fața comisiei.

5. Unele procese cari sunt în legătură cu cărțile funduare!“

Acest manuscript e merit anume pentru țărănime, va să dică pentru oameni necunosători de ordinațiunile și legile în vigoare.

Trei sunt obiecțiunile, cari se cam aud, în contra folosului practic al astorfel de lucrări, anume că:

1. Fiind majoritatea poporului nostru analfabet, acest studiu e literă moartă pentru el; ba chiar acei țărani, cari știu cetei, nu se vor pute orienta în deajuns.

2. In afacerile cărților funduare nu există sila d'a se folosi de un avocat, (ügyvédi kényszer); iar notarii comunali au d'a face esamen din legile și ordinațiunile referitoare la aceste afaceri, prin urmare notarii vor pute da țăranului ajutorul trebuincios.

3. Funcționarii dela cărțile funduare au chiemarea a sta la dispoziția fiecăruia și a-i da ajutorul reclamat.

La prima vedere, toate trei obiecțiunile par a fi întemeiate; pentru cel ce cunoasce însă referințele țării noastre, lucrul se presintă cu totul altcum, pentru-că:

ad 1-um. Manuscriptul domnului Dr. Moldovan e merit anume pentru „bibliotecile populare“; iar aceste nu sunt întemeiate numai pentru cei vre-o câțiva cărturari, cari se găsec în sat, ci scopul este, ca întreaga obște să se folosească de învățăturile cuprinse în cărțile ce se găsec în bibliotecă. Aceasta însă numai astfel se poate, dacă în timp potrivit țărani vor cerceta localul bibliotecilor, apoi, preotul, dascălul, notarul, sau alt cărturar, care se interesează de viitorul neamului nostru, le va cete și explica tot de ce poporul are trebuință.

Manuscriptul din chestie nu conține teorii, ci învățături practice, ușor de înțeles, ilustrate cu esemple așa dicend: argumentum ad hominem.

ad 2-um. Cei mai mulți notari de acum înainte vor avé să facă esamene, acestora încă le va prinde bine învățăturile cuprinse în acest

manuscript. Ba chiar cei ce au făcut deja examen, se vor pute folosi cu bun succes de formularele cuprinse în manuscript.

Las' că în limba germană și maghiară există comentare precioase, scrise de distinși juriști, judecători și avocați, de care se folosesc chiar specialiști, în casuri dubioase. Nu le va fi deci de prisos nici notarilor români, un comentariu în limba lor.

ad 3-um. Ca să se razeme țeranul numai pe ajutorul funcționarilor dela cărțile funduare, nu e de recomandat. Acești funcționari sunt atât de îngrămădiți cu lucru, încât presupunând toată bunăvoința din partea lor, ei n'au timp să stea de vorbă lungă cu țeranul, care până în ziua de ați încă tot nu mai scie să facă deosebire între proprietate și posesiune; cu atât mai puțină noțiune are despre drepturile ce se câștigă prin întabulare; apoi despre colosalele pierderi, ce rezultă din neobservarea formelor prescrise de lege. Alt-cineva trebuie să-l instrueze înainte d'a pleca la drum, iar aceasta o poate face, în lipsa notarului, care nu se găsește în tot satul, preotul, sau dascălul. Vor fi, nu-i vorbă, funcționarii dela cărțile funduare în ziua de ați altcum calificați, decum erau prin anii 1880, despre cari renumiți juristi, judecători și avocați scriiau în diare, mai ales în „Jogtudományi közlöny“ că acei funcționari au fost o adevărată nefericire pentru țeară, cu toate aceste a te răzima numai în bunăvoința altora nu-i consult.

Dar' abstragând dela toate aceste, deoarece-ce comasările în întreagă țara sunt în curgere, iar' după comasare, cărțile funduare au să se compună din nou pe basa stării faptice schimbate, e de un interes capital, ca fie-care proprietar să fie în clar, cum are să-și apere dreptul său.

Despre toate aceste studiul d-lui Dr. Moldovan conține învățături folositoare, ilustrate cu exemple practice, corespunzătoare legilor și ordinațiilor în vigoare.

Limbajul manuscriptului e bun, la înțelesul poporului. De observat e numai, că în ori-ce scriere, a cărei cenzurare e supusă comitetului central, trebuie cu rigoare eliminat și încunjurat toate barbarismele, latinismele și neologismele, care se pot înlocui cu cuvinte originale românesci, iar' provincialismele, chiar dacă ar fi cuvinte românesci, nu sunt admisibile.

În urmă, considerând, că dl Dr. Moldovan promite a popularisa și alte materii de drept, onoratul comitet este rugat a-l face atent, că manuscriptul are să fie scris corect, apt pentru tipar, cu ortografia introdusă de redacțiunea revistei „Transilvania“.

Motivul e, că, pentru bibliotecile populare nu se pot admite atâtea ortografii, câte din nefericire sunt ați în us la Români. Poporul întinpină mari greutatea la cetirea astor-fel de cărți, precum ne-am convins din rapoartele unor comitete ale despărțământelor; pe când cele scrise cu ortografia ce o recomandăm, țeranul cunoscător de carte, le cetesce cu înlesnire.

După toate aceste, subscrisa secțiune declară manuscriptul d-lui Dr. Moldovan de acceptabil și are onorul a face următoarea

Propunere:

Binevoiască onoratul comitet central a primi acest manuscript ca apt pentru bibliotecile populare și a-l împărtăși pe autor de favorul stabilit prin decisiunea onoratului comitet central din 25 Iulie 1901 Nr. 154 litera f).

Din ședința secțiunii istorice. — Sibiiu, în 18 Februarie 1902.

Iosif Sterca Șuluțu.

*

„*Enciclopedia Română*“, publicată din însărcinarea și sub auspiciile „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român“, de Dr. C. Diaconovich, prim-secretarul Asociațiunii. Vol. III., Fasc. XXV (Negatoria Actio-Orléans). Cu o hartă. (Oceania).

După un scurt interval de câteva săptămâni a apărut de curând un nou fascicol al acestei mari publicațiuni, în care se termină litera N. și se cuprinde aproape întreagă litera O, în total cam 1500 articole. Un loc de frunte ocupă și de astădată biografiile românesce, dintre cari amintim: Negoescu, Negreanu, Negri, Negruțiu, Negruzzi, Negulici, Nenițescu, Nicoara, Nicolean, Nosieviciu, Obedeanu, Obedenaru, Obradoviciu, Obregia, Odobescu, Oeconomu, Ohniț, Olănescu, Olinschi, Ollănescu, Onciul, Orășan, etc. În materie de istorie națională amintim articolele: Negru Vodă și Nestor (de Dr. D. Onciul) și Răsboiul oriental 1877/78 (de I. S. Floru), apoi cu privire la istoria bisericească un număr mai mare de articole de C. Auner și Dr. Il. Pușcariu (Neofit, Nichitici, Nicodim, Nicopole Episc. Nifon, Novacoviciu, Ohrida, etc.) Archeologia e reprezentată între altele prin câteva articole mai mari de Teochari Antonescu (Numismatica, Ninive, etc.) iar dintre articolele geografice de interes românesc amintim „Oltul“ (de colon. Iannescu). Mai remarcăm o serie mai mare de articole de filologie de M. Străjan, din ramul filosofiei de M. Dragomirescu (Nietzsche, etc.) și Grig. Pletos și din muzică de T. Cerne (Neume, Nota, Opera, Orchestra, Orga, etc.) Științele naturale sunt reprezentate prin un număr mare de articole de chimie (de Dr. Minovici), de botanică (de I. C. Panțu și Radian), de zoologie (de prof. Moșil), de mineralogie (de Dr. L. Mrazek), de geologie și montanistică (de Dr. Popovici Hatzeg) și de fizică (de E. Viciu). Medicina și igiena au fost tractate și în acest fascicol cu deosebită îngrijire de Drii Felix (i. a. Orbii), Crăinicean (Ochiul, cu o ilustrațiune), Tălășescu, Imerwoll, Beu, etc.

Harta geografică alăturată la art. Oceania a fost lucrată în renumitul stabiliment Brockhaus din Lipsca, și împreună cu celelalte harte ale „Enc. Rom.“. întrece toate lucrările hartografice românesce de până aci.

Fasc. XXVI deasemenea e aproape terminat și se va expedia abonaților preste câte-va zile.

Publicațiunea continuă deci cu pași mari și în condițiuni multumitoare și ne dă speranță de a o vedé terminată încă în decursul acestui an.